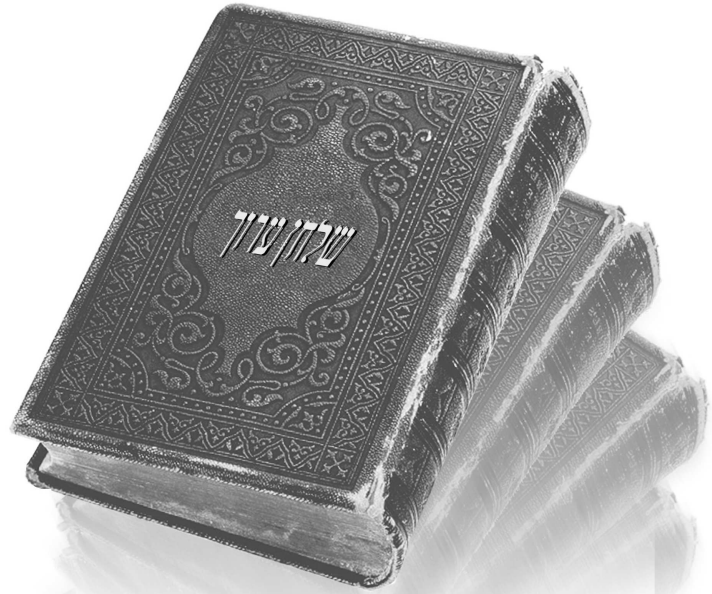


קנין הלכה

2



מראי מקומות

מס' 5

חודש אלול תשפ"א

הלכות ברכות הנהנין

או"ח סימנים רי סעיף ב, סימנים ריא - רטו



לתשומת לבכם: במראי מקומות אלו הושקע עמל רב. אין להעתיק, לצלם וכד' ללא קבלת אישור בכתב מ"דרשו"

קנין הלכה

המשך סימן רי

סעיף ב

מקור הדין של טעימה הוא בגמ' ברכות דף יד., ועיי"ש שעיקר הנידון היה לגבי היושב בתענית אי שרי לטעום את התבשיל, ואמרו דמותר, ותניא נמי הכי מטעמת אינה טעונה ברכה, והשרוי בתענית טועם ואין בכך כלום, עד כמה, ר' אמי ור' אסי טעמו עד שיעור רביעתא.

וכתבו האחרונים דכאשר אמרו כאן דא"צ לברך ממילא אסור לברך, דהוי ברכה לבטלה.¹

האם מיירי בטועם ובלוע או בטועם ופולט

לענין תענית

כתבו תוס' [ברכות דף יד. ד"ה טועם] בשם רבינו חננאל דמיירי בטועם ופולט, ורק זה הותר בתענית דהנאת הטעימה לא חשיבא, אבל לטעום ולבלוע אסור אף בשאר תעניות [פירוש אף בתענית יחיד].
וכן כתבו הר"ף [מסכת תענית] והרמב"ם [הלכות תענית פ"א הי"ד] דלא הותר אלא לטעום ולפלוט.

לענין ברכות

[א] הטור כתב דלכאורה משמע דאפילו טועם ובלוע אינו מברך, כיון שאין כוונתו ליהנות מהמאכל אלא לטעום אותו, והביא דכן כתב הרמב"ם בסתם דהטועם א"צ ברכה, אבל בשם ר"ח כתב הטור דאם טועם ובלוע צריך לברך ואפילו בכל שהוא.
וכתב הב"י דאף שהרמב"ם [הלכות תעניות] כתב דאסור לטעום ולבלוע, מ"מ מסתימת דבריו [הלכות ברכות] יש ללמוד שאף בטועם ובלוע אינו מברך.

וכן הביא הט"ז [ס"ק ד] בשם הטור.

המג"א [ס"ק ו] הביא מספר הרוקה בשם מדרש שוחר טוב [פי"ז] על הפסוק ויפרדו את יהונתן ולא מת, מפני שאמרו מטעמת אינה טעונה ברכה, והרי יהונתן טעם ובלוע, והויגן דאף זה כלול בדין מטעמת שאינה טעונה ברכה.

[ב] המג"א [ס"ק י] כתב דלכל הדיעות הטועם ובלוע צריך לברך, ולא מצינו לאחד הפוסקים שיאמר להדיא שאינו מברך, ולכן נקט המג"א לדינא דהטועם ובלוע מברך.

להלכה: השו"ע הביא בסתמא את הדיעה שאף בטועם ובלוע אינו מברך [דלפי דעתו בב"י כן היא דעת הר"ף והרמב"ם], ובתור י"א הביא את שיטת התוס' והרא"ש בשם הר"ח דמברך. גם הרמ"א כתב דנראה להורות בזה דספק ברכות להקל, והיינו שאינו מברך.

ואף שהמג"א [ס"ק י] פסק שמברך, מ"מ כתב המשנה ברורה [ס"ק יט] דכמה אחרונים [הא"ר, המאמ"ר, המגן גבורים והחיי אדם] הסכימו להרמ"א שלא לברך. וכתב החי"א דלכתחילה יכוין להנאת אכילה ויברך, כדי לצאת ידי הספק.²

ביאורים והערות

1. משנה ברורה ס"ק יד ומקורו בב"ח

2. טעמו של הא"ר הוא מהמדרש שהובא במג"א [ס"ק ו] ביהונתן, דהוא טעם ובלוע ואפ"ה הביא בו דין מטעמת. והמאמ"ר פסק שלא לברך משום דכך היא סתימת הרמב"ם.

קנין הלכה

מהי טעימה

א] רש"י פירש דהיינו לטעום את התבשיל אם צריך להוסיף לו מלח או תבלין.
 ב] הטועם את התבשיל אחר הבישול ע"מ לידע אם הוא טוב, כתב המג"א [ס"ק ו] דמשמע מרש"י הנ"ל דזה לא מיקרי טעימה אלא אכילה, והיינו דאוליגן בתר כוונת לבו. אמנם הא"ר והמגן גבורים צידדו דגם זה מיקרי טעימה ואינו מברך, והובאו דבריהם במשנה ברורה [ס"ק יג].

ג] בשם הרוקח הביא המג"א מאגדת שמואל [מדרש שוחר טוב פי"ז] על הפסוק ויפרו את יהונתן ולא מת, דמטעמת אינה טעונה ברכה. והרי יהונתן טעם מהדבש בכוונת אכילה, ואפ"ה מבואר במדרש דזה מיקרי טעימה. וכתב המג"א דהיינו משום שהיה רוצה לאכול יותר, אלא שהודיעו לו שאסור ונמנע מלהמשיך לאכול, ואכילה מועטת כזו היא בגדר טעימה.³

ד] מאידך מצינו בריש הסימן שהאוכל כל שהוא טעון ברכה, וצ"ל דלפי הרוקח מיירי שאינו רוצה לאכול יותר, דאז יש לאכילתו שם אכילה גם בכל שהוא, משא"כ ברוצה לאכול יותר.

טעימה ביותר מרביעית

בגמרא ברכות הנ"ל [דף יד.] איתא דמותר לטעום עד רביעית ולא יותר מרביעית. ולגבי תענית נתבאר לעיל דמיירי בטועם ופולט, ומבואר בגמ' דאף כשפולט, מ"מ כשטועם יותר מרביעית יש לטעימתו יותר חשיבות וה"ז אסור. ולענין ברכה כתב השו"ע דיש להבחין בין הטועם ובוֹלַע לבין הטועם ופולט, שאם טועם ובוֹלַע [כפי שפירש הב"י בדעת הרמב"ם והרי"ף] אין להתיר ביותר מרביעית, [והטעם משום דכיון דיש בזה הנאה יתירה ה"ז נחשב כמתכוין לאכילה, (משנ"ב ס"ק יד)] וכמו שכתב הרמב"ם [פ"א ה"ב], אך אם טועם ופולט שאין לו הנאת מעיים כלל, אין נפק"מ כלל כשיעור רביעית ואפילו טועם יותר מרביעית אינו מברך.⁴ [וכן כתב הרא"ש (פ"ק ברכות סי' ו) שלענין ברכה כשטועם ופולט אינו מברך אף ביותר מרביעית].

טעימה מכמה תבשילים

כתב המג"א דיכול לטעום עד רביעית מכמה תבשילים, ובלבד שלא יתכוין לאכול מעט. וכתב הכיה"ל [ד"ה עד] הכוונה שטועם מכל תבשיל שיעור רביעית, ולכן כתב המג"א שאם יתכוין לאכילה נמצא שאכל אכילה מעלייתא.⁵

האם יכול לטעום רביעית כבת אחת

בשו"ע [הל' תענית סי' תקסז ס"ב] הובאו שתי דיעות בענין הטועם ופולט בתענית, דעת הגמ"י והרוקח שאסור לטעום רביעית

ביאורים והערות

3. אמנם כתב המג"א דנראה דהסברא השניה עיקר [והיינו דאין לפסוק להלכה כהרוקח]. ונחלקו האחרונים בביאור דברי המג"א לאיזו סברא שנייה נתכוין, היד אפרים ביאר שהכוונה לסברת רש"י, שהביא המג"א והמחצה"ש, כעין שהובא במג"א לעיל מינה, שרק כאשר מכוין לטעום ולא לאכול מיקרי טעימה, ודלא כהרוקח בשם המדרש, והפמ"ג ביאר שהכוונה לדיעה השנייה שבשו"ע שרק הטועם ופולט מיקרי טועם ולא הטועם ובוֹלַע.

4. והמג"א פירש בדעת הרמב"ם דמיירי בטועם ופולט, ואעפ"כ חילק הרמב"ם בין טועם רביעית לטועם יותר מרביעית, וזה דלא כסברת הב"י הנ"ל.

5. ועיין ביה"ל [סוד"ה עד] שתמה על המג"א דאם מכוין לאכילה אפילו טועם רק מתבשיל אחד ג"כ מברך, וכמבואר לעיל [סעיף א] דברכה ראשונה מברך גם על כל שהוא. וכתב הביה"ל ד"ל דכוונת המג"א דאף לפי הרוקח בשם המדרש, דס"ל דאף במכוין לאכילה אינו מברך, [וביאר המג"א לעיל דהיינו כשהיה רוצה לאכול יותר ונמנע משום האיסור וכיו"ב], מ"מ בכמה תבשילים כשיטעם רביעית מכל אחד הו"ל אכילה מעלייתא [אף כשהיה רוצה לאכול מכל אחד יותר מרביעית].

קנין הלכה

בבת אחת אלא טועם וחוזר וטועם, וכל היום מצטרף לשיעור רביעית, ודעת הרשב"א שמותר גם לטעום רביעית בבת אחת. וכתב הביה"ל [ד"ה עד] שלכאורה מחלוקת זו שייכא גם לענין ברכה, שלפי הגמ"י והרוקח אין היתר לטעום רביעית בב"א בלי ברכה, ולפי הרשב"א מותר. אך הביא שהגר"א [שם] לא כתב כן, אלא כתב שלענין ברכה לא שייך לצרף טעימות במשך כל היום. [וכנראה שהטעם הוא משום שהאוכל מתעכל ואין טעימה אחת מצטרפת לשניה].

הטועם את התבשיל וגם מכוין ליהנות

כתב השעה"צ [ס"ק ל] שאם כוונתו לטעימה וגם ליהנות יש לעיין אם חייב לברך, וכתב דמהחיי אדם משמע שמברך.

טעימת דברי מאכל

כתב המשנ"ב [ס"ק יד] דשיעור רביעית נאמר במשקין, או בתבשיל של רומב, אבל הטועם דבר מאכל, מצדדים האחרונים ששיעורו בכית.

האם מברכים על עישון

המג"א [ס"ק ט] הסתפק אם מברכים על עישון הטבק, האם דמי לטועם ופולט שאינו מברך או דומה לריח שצריך לברך, ק"ו בעישון שגם הגוף נהנה ממנו שהרכה שבעים ממנו כאילו ושתו, והניח בצ"ע. והמשנה ברורה [ס"ק יז] הביא שהרכה אחרונים [מור וקציעה, הובא בשערי תשובה, והחיד"א במחזיק ברכה] החליטו שאין לברך על העישון, והטעם הוא משום שאין בזה הנאת גרונו ולא הנאת מעיו ואינו אלא כרפואה, וכן כתב הפמ"ג [א"א ס"ק י].

סימן ריא

סעיף א

במשנה [דף מ:]: איתא היו לפניו מינין הרבה ר' יהודה אומר אם יש ביניהן מין שבעה עליו הוא מברך, וחכמים אומרים מברך על איזה מהן שירצה.

ובגמ' [דף מא.]: איתא אמר עולא מחלוקת בשברכותיהן שוות, דר' יהודה סבר מין ז' עדיף ורבנן סברי מין חביב עדיף, [ומבואר מזה, וכן פירש"י, דכשאמרו חכמים במשנה דמברך על איזה מהן שירצה הכוונה שיברך על החביב], אבל באין ברכותיהן שוות דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה.

ובהמשך הסוגיא איתא בגמ' פליגי בה ר' אמי ור' יצחק נפחא, חד אמר כעולא, וחד אמר אף באין ברכותיהן שוות נמי מחלוקת. והקשו בגמ' דלמאן דסבר דפליגי אף באין ברכותיהן שוות כמאי פליגי, [והיינו דבשלמא בברכותיהן שוות שמברך על פרי אחד ופותר את שניהם שייך לדון על מה לברך, אבל באין ברכותיהן שוות שמברך על זה ועל זה סברה הגמ' בקושיא דאין מקום לדון על מה לברך]. ותירצו בגמ' דהנידון הוא מה להקדים, והביאו על זה את הדרשה דארץ חיטה ושעורה וכו' דכל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה, דמזה יש ללמוד שגם הנידון מה להקדים יש לו חשיבות בדיני ברכות.

והראשונים נחלקו בסוגיא זו בכמה וכמה מחלוקות:

א [האם הלכה כר' יהודה דמין ז' עדיף או כחכמים דחביב עדיף.

א. הבה"ג, רבינו יונה [דף כח:]: הרשב"א בשם התוס' והראב"ד, הסמ"ג, המרדכי בשם מהר"ם, והרא"ש [סי' כח] פסקו

קנין הלכה

כר' יהודה דמין ז' עדיף. [הטעם שפסקו כר"י הוא משום שנקטו שהדרשה שכל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה אתיא כר"י דמין ז' עדיף, וכיון שכמה אמוראים בגמרא נקטו כדרשא זו, חזינן שהלכה כר"י].

ב. הרמב"ם [פ"ח הי"ג] והמרדכי [סי' קלב] בשם רב האי ורש"י והראב"ה [הובא בהגהות מיימונית] והאשכול והאו"ז והרא"ה [חידושו על הרי"ף] נקטו שהלכה כחכמים דחביב עדיף על מין ז'. [וכאשר שני הפירות חביבים עליו בשוה אז יש מעלה למין ז' ואז יקדים את המוקדם בפסוק].

ופסק השו"ע [סעיף א] בסתמא כדעת הבה"ג דמין שבעה עדיף, ובסעיף ב הביא את דעת הרמב"ם, אך משמע דנקט לעיקר כדעת הבה"ג וכן כתב הא"ר, וכן פסק המשנה ברורה [ס"ק יג, ועיי"ש בשעה"צ (ס"ק ח) שכתב "ודלא כהט"ז שהשוה להלכה את שתי הדיעות וכתב דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד].⁶

אמנם כתב הכ"י דגם ר' יהודה מודה למעלת חביב, ולכן אם שני הפירות אינם ממין ז', לכו"ע יברך על החביב.

[ב] האם הלכה כעולא שאמר שבשאינן ברכותיהן שוות דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה, או כאחד האמוראים שבהמשך הגמ' שנקט דר"י וחכמים פליגי גם באין ברכותיהן שוות:

א. רב האי גאון והר"ח והרי"ף [דף כח:]: והרא"ש [סי' כה] והסמ"ק ורבינו יונה והרשב"א פסקו כעולא. [ולהלן יבואר אם כוונת עולא שחביב עדיף או שאין נפק"מ מה יקדים].

ב. הסמ"ג [הובא בר"מ] ורבינו פרץ והמרדכי [סי' קלב], נקטו שאין הלכה כעולא, אלא אף באין ברכותיהן שוות נקט ר' יהודה דמין ז' עדיף, והלכה כמותו.

השו"ע פסק כעולא, דבאין ברכותיהן שוות אין ר"י סובר דמין ז' עדיף על חביב, והביה"ל [ד"ה ויש] הביא את דברי הא"ר שפסק דהלכה כר"י דמין ז' עדיף, ובפרט אם המין שבעה הוא פרי העץ, והפרי השני הוא פרי האדמה, ומצטרפין דעת הבה"ג שיש קדימה לפרי העץ על פרי האדמה אף כשפרי האדמה חביב, ואף דלא קיי"ל כהבה"ג וכדלקמן, מ"מ דעתו מצטרפת לדעת הפוסקים הנ"ל שנקטו דר"י סובר דמין ז' עדיף גם באין ברכותיהן שוות. והביה"ל כתב דיש לפסוק בזה כהשו"ע דחביב עדיף ויברך על פרי האדמה אם הוא חביב עליו [ולא על פרי העץ, אף אם הוא ממין ז'], וזה כאשר הוא חביב עליו לכל הדיעות, דהיינו שהוא חביב עליו תמיד וגם עכשיו הוא חפץ לאוכלו, אבל אם פרי העץ שהוא ממין ז' חביב עליו עכשיו, ופרי האדמה חביב עליו תמיד, א"נ איפכא שהפרי העץ שהוא ממין ז' חביב עליו תמיד ופרי האדמה חביב עליו עכשיו, בזה יברך על פרי העץ שהוא ממין ז', דיצטרפו בזה השיטות שהביא הא"ר הנ"ל.⁷

וכתב הרמב"ם וכן הובא במג"א [סוף הסימן] ובמשנ"ב [ס"ק ט], דאם שני הפירות חביבים אצלו בשוה ואחד מהם ממין ז', יקדים אותו שהוא ממין ז'.

ביאורים והערות

6. אמנם להלן [סעיף ה] בהיו לפניו אתרוג וזית והאתרוג חביב עליו יותר, ויברך על האתרוג בסתמא ולא נתכוין לפטור את הזית, כתב המשנה ברורה לחוש לדעת הרמב"ם הסובר דחביב עדיף על ז', ולשיטתו פטרה ברכתו גם את הזית. [משא"כ לפי הפוסקים דמין ז' עדיף לא נפטר הזית משום שאינו בדין שיפטור שאינו חשוב את החשוב דרך גררא]. והביא את דברי הט"ז דמאן דעביד כהרמב"פ ג"כ שפיר עביד.

7. והוסיף עוד הביה"ל דאפשר עוד לומר, דאף כשהפרי-העץ אינו ממין ז', כגון שיש לפניו תפוח ובננה, דנקטינן להלכה דחביב עדיף, מ"מ אם התפוח חביב עליו עכשיו והבננה חביבה תמיד, א"נ איפכא שהתפוח חביב תמיד והבננה חביבה עכשיו, יברך על התפוח, לצרף דעת הבה"ג דפרי העץ קודם לפרי האדמה.

קנין הלכה

ג] מה הביאור בדעת עולא שבאין ברכותיהן שוות מברך על זה והוזר ומברך על זה, האם הכוונה שאין נפק"מ כלל על מה יברך, דסו"ס מברך על שניהם, או שמברך על החביב.

א. הראב"ה [חידושו על ברכות], והרא"ש [סי' כה] כתבו דאין נפק"מ על מה מברך, דבאין ברכותיהן שוות לא שייכי אהדדי, שהרי מברך ב' ברכות.⁸

ב. רב האי גאון [הובא בחידושי הרשב"א] והר"ח והרי"ף ותוס' ורבינו יונה והרשב"א נקטו דכוונת עולא לומר שבאין ברכותיהן שוות לכו"ע חביב עדיף על מין ז'.

והשו"ע הביא את דעת הראב"ה והרא"ש בסתמא, ואת הדיעות האחרות שמברך על החביב כ'יש אומרים', אך הביה"ל [ד"ה ויש] כתב בשם הב"ח והגר"א דהעיקר כרוב הראשונים דחביב עדיף. [ועוד צירף לזה את דעת הרמב"ם וסיעתם שפסקו כחכמים דחביב עדיף אף בברכותיהן שוות, ועכ"פ תצטרף שיטתם כאן באין ברכותיהן שוות, ובפרט שגם הרא"ש והראב"ה מסכימים שיעשה מה שירצה].

ד] עוד נחלקו הראשונים מהו חביב, האם מה שחביב עליו תמיד, אף שעכשיו חפץ לאכול את הפרי השני, או דמה שחפץ לאכול עכשיו הוא החביב, אף שהפרי האחר חביב עליו תמיד.

א. רבינו יונה [דף כח:]: והרא"ש [סי' כה] כתבו דחביב היינו מה שחביב עליו תמיד, אף אם כעת חפץ יותר במין השני.

ב. הרמב"ם [פ"ח הי"ג] כתב דחביב היינו מה שחפץ לאכול עכשיו, [וכפשטות לשון המשנה דחכמים אמרו דמברך על איזה מהם שירצה, ואמרו ע"ז בגמ' דהיינו דחביב עדיף]. וכתב הביה"ל [ד"ה ויש] דכן משמע באו"ז שכתב דחביב הוא מה שמתאוה לאוכלו.

השו"ע כתב [סעיף א] בסתמא דחביב היינו מה שרגיל להיות חביב אצלו תמיד, ובסעיף ב הביא את דעת הרמב"ם. והט"ז [ס"ק ב] כתב דהנהוג כהרמב"ם ומברך על מה שחפץ עתה לאוכלו אין למחות בידו. והמשנ"ב [ס"ק יא] הביא דבריו, והיינו שאין הכרעה במחלוקת זו.

אלו הן מחלוקות הראשונים המובאות בסעיפים א-ב:

שיטת הבה"ג הסובר שברכת בפה"ע קודם לברכת בפה"א, והחולקים עליו תובא להלן [סעיף ג]. וביאור המימרא שבנמרא דכל הקודם בפסוק [ארץ חיטה ושעורה וגו'] קודם לברכה יהיה בס"ד לקמן [סעיף ד].

מעלת שלם

בסימן זה לא הובאה בטור ובב"י ובשו"ע מעלת הברכה על פרי שלם, והיא נתבארה לעיל [תחילת סימן קסח].

והמג"א [ס"ק א] למד מסימן קסח שתי הלכות ביחס לדיני קדימה בפרי שלם לעומת פרי שאינו שלם:

א. מין שבעה עדיף על שלם, ולכן אם יש לפניו חצי תמר ותפוח שלם או תאנה שלימה, יברך על חצי התמר.⁹

ביאורים והערות

8. ועיין במג"א שהביא את קושיית הב"ח, למה פסק הטור דחיטה קודמת לזית, והרי באין ברכותיהן שוות נקט הטור כהרא"ש שמקדים איזו שירצה. ותירץ המג"א דאה"נ שבאין ברכותיהן שוות לא שייכי אהדדי, ויקדים איזה שירצה [להטור דסובר בזה כהרא"ש], ולכן אם תהיה חיטה ותפוח יקדים מה שירצה, אבל אם שניהם משבעת המינים אמרינן דהואיל ואקדמיה קרא אף אנו נקדימנו, ולכן חיטה וזית יקדים החיטה, [משא"כ כשאחד אינו משבעת המינים].

9. ואף שגם התאנה היא משבעת המינים, מ"מ התמר קודם לה בפסוק [שהוא שני לארץ בתרא והיא רביעית לארץ קמא], וקדימה זו עדיפה על מעלת השלם כמבואר בדין פרוסה של חיטים לעומת שלם של שעורים.



קנין הלכה

ולמד זאת המג"א מהא דאמרו [סי' קסח] דפרוסה של חיטים לעומת פת שלימה של שעורים מעיקר הדין מברך על החיטים.¹⁰

ב. חצי פרי חביב ופרי אחר שלם, מעלת השלם גוברת על מעלת החביב ויברך על הפרי השלם, כן למד המג"א מדין פרוסה של פת נקיה לעומת פת קיבר שלימה, שמברך על פת הקיבר.

אמנם אם שני הפירות אינם ממין שבעה, או ששניהם ממין אחד של שבעת המינים, כגון חצי תמר ותמר שלם, יברך על השלם.

מעלת השלם באין ברכותיהם שוות

כתב בשעה"צ [ס"ק ה] דיש להסתפק במקרה שיש לפניו פרי שלם ופרי שאינו שלם ואין ברכותיהם שוות, כגון בננה שלימה וחצי תמר, שהוא ממין ז' וגם חביב יותר מהבננה, על מה יברך. מצד אחד י"ל דכיון שבאין ברכותיהן שוות נקמינן [סעיף א] דחביב עדיף על מין ז', א"כ כיון שנתבאר ששלם עדיף על חביב, כ"ש שיהא עדיף על מין ז' ויברך על הבננה. או דנימא איפכא, דכיון דמין ז' עדיף משלם כמבואר לעיל, א"כ באין ברכותיהן שוות שחביב עדיף על מין ז' כ"ש שיהא עדיף על שלם, ויברך על החביב. והביא שברוך החיים כתב לברך על השלם, וכתב ע"ז השעה"צ שאינו יודע מה ראייתו של הרה"ח לזה, וסיים דמ"מ צ"ע בזה.

מעלת הגדול

כתב בספר דעת תורה למהרש"ם שאם אין מעלת חביב או שלם יברך על הגדול.

סעיף ג

מקור הדין שברכה מבוררת כגון בפה"א או בפה"ע, קודמת לברכת שהכל שהיא ברכה כללית, הוא בגמ' דף לט. במעשה דבר קפרא ותלמידיו שהביאו לפניהם שלקות של כרוב ופרגיות [בשר עוף], ונחלקו אם מקדים לברך על השלקות או על הפרגיות, ואמרו בגמ' מאי לאו בהא קמיפלגי, דמר סבר שלקות ברכתן שהכל, ולכן חביב עדיף ומברך על הפרגיות, ומר סבר שלקות ברכתן בפה"א, ולכן יקדים לברך עליהן אף שהפרגיות חביבי מפי. וכך כתבו שם בתוס' [ד"ה חביב].

בפה"ע ובפה"א מה קודם

הראשונים נחלקו כשהיו לפניו פרי עץ ופרי אדמה מה יקדים:

א [הבה"ג] [הובא בתוס' דף מא. ד"ה אבל] כתב להקדים את ברכת בפה"ע, שהיא מבוררת יותר [דברכת בפה"א כוללת גם פרי האילן, שאם טעה וברך בפה"א על פרי העץ יצא], ולדבריו יקדים פרי העץ אף אם פרי האדמה חביב.¹¹

ב [הרא"ש [סי' כה]] כתב שהעיקר דלא כהבה"ג, אלא כרב האי והרי"ף ורש"י שבאין ברכותיהן שוות מברך על מה שירצה, ומותר

ביאורים והערות

10. המחצית השקל העיר דהא בסי' קסח אמרו על ציור זה של פרוסה של חיטים שירא שמים יוצא ידי שניהם ובוצע על שניהם יחד, וא"כ מסתמא גם בענין חצי פרי מז' המינים נאמר כן. אך בשעה"צ [ס"ק ג] כתב דכנראה המג"א סובר שרק לענין סעודת פת שהיא עיקר קביעות סעודה החמירו, משא"כ בשני פירות שאינם עיקר קביעות סעודה לא החמירו, אלא אזלינן בתר עיקר הדין שמים שבעה עדיף.

11. ולענין קליות של חיטה שברכתן בפה"א ותפוח שברכתו בפה"ע, הביא בשעה"צ [ס"ק יא] שבמג"א מבואר שגם בזה יקדים את פרי העץ לפי הבה"ג, אף כנגד מעלת מין ז'. אמנם הביא השעה"צ שהא"ר הביא ראייה מוכרחת שהבה"ג מודה בזה שיקדים את הקליות.

קנין הלכה

להקדים פרי האדמה לפרי העץ. 12

להלכה: פסק השו"ע כסתמא כדעת רוב הראשונים והרא"ש שמברך על איזה מהן שירצה, [ולעיל (סעיף א) הובאו ב' דיעות אם הכוונה שיברך על החביב או שאין שום עדיפות על מה יברך], ודעת הבה"ג הובאה רק כיש אומרים. הא"ר הביא כמה ראשונים שנקטו כהבה"ג דפרי העץ עדיף, אך הביה"ל [סעיף א ד"ה צנון] כתב דהט"ז [ס"ק ב] והמג"א [ס"ק ד] פסקו דלא כהבה"ג אלא יברך על החביב.

וכתב הט"ז [ס"ק ב] דאם שני הפירות חביבים עליו בשוה, יקדים פרי העץ לחוש לשיטת הבה"ג. עוד כתב הביה"ל [ד"ה ויש] דאפשר דה"ה אם פרי העץ חביב עליו תמיד ופרי האדמה חביב עליו עכשיו לאוכלו, א"נ איפכא, שיקדים פרי העץ לחוש לשיטת הבה"ג, דכיון שמצד מעלת החביבות שתי הדיעות שקולות, יחוש להבה"ג. 13.

סעיף ד

מקור הדין שכל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה הוא בגמרא דף מא., ועיי"ש ברש"י [ד"ה דאמר] ובתוס' [ד"ה א"ר] וברא"ש [סי' כה] דמימרא זו אתיא כר' יהודה דס"ל דמין ז' קודם לחביב, וה"נ כל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה אף כנגד חביב. אבל לחכמים דס"ל דחביב עדיף על מין ז', לא נאמר דין זה שהמוקדם בפסוק מוקדם לברכה אלא כששניהם שווין בחביבותם. ונמצא דלפי השו"ע שפסק [סעיף א] כר' יהודה נאמר דין זה דכל המוקדם וכו' אף כנגד חביב, ולפי הרמב"ם [המוכא בסעיף ב] שפסק כחכמים נאמר דין זה רק בשניהם שווין בחביבות, וכך כתב הב"י, וכן כתבו הט"ז [ס"ק ג] והמג"א [ס"ק ב], והאריך בזה בשער הציון [ס"ק יב].

דין כל המוקדם בפסוק בשאין ברכותיהן שוות

בפסוק של שבעת המינים כלולים גם חיטה ושעורה, והכוסם את החיטה מברך בפה"א [ובשעורה נחלקו הפוסקים, יש שכתבו שברכתה בפה"א, והרמ"א (סי' רח ס"ד) נקט שברכתה שהכל]. והקשו הראשונים דבסעיף א פסק השו"ע כעולא שבאין ברכותיהן שוות אינו מקדים מין שבעה אלא מברך על איזה שירצה או על החביב, וא"כ חיטה ושעורה אינם קודמים לשאר פירות. ונאמרו בזה כמה תירוצים בראשונים:

א [הרא"ש (סי' כה)] כתב בתירוץ הראשון דחיטה ושעורה הקודמים לשאר המינים מיירי כשעשאו פת או דייסא, דבודאי ברכת המוציא או במ"מ קודמת לבפה"ע.

ב [עוד כתב הרא"ש דא"ל דקדימת חיטה ושעורה מיירי אף בכוסם ולא עשאו תבשיל, י"ל דהכלל דכל המוקדם נאמר רק בברכותיהן שוות, ולא באינן שוות] והיינו דחיטה תקדם לשעורה, וזית יקדם לתמר ולענבים וכו'.

גם הרשב"א העמיד חיטה ושעורה דקרא בעשאו לחם, שכן מבוואר בהמשך הפסוק ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם.

ביאורים והערות

12. ומה שאמר הבה"ג דפרי העץ מבוררת טפי, כתב הרא"ש דמ"מ אין זה דומה להא דברכת בפה"א מבוררת יותר משהכל, דברכת שהכל כוללת הכל, משא"כ ההפרש בין בפה"ע לבפה"א אינו חשוב כ"כ.

13. מה שכתב על מחלוקת הרמב"ם והראשונים דעביד כמר עביד וכו', צ"ל דלענין לכתחילה פסק המשנ"ב דלא כט"ז, אלא שיטת רוב הראשונים עיקר דמקדים מין ז', אבל לענין חשש ברכה לבטלה חשש המשנ"ב לשיטת הרמב"ם, וכהט"ז.

קנין הלכה

וגם הכה"ג [שסובר דבעלמא ברכת בפה"ע קודמת לבפה"א] כתב דחיטה ושעורה דקדמו מיירי בעשאן פת או תבשיל, וכן נקט השו"ע להלכה [להלן סעיף ה].

והנה המשנה ברורה [לעיל ס"ק יח] כתב דאם יש לפניו פרי אדמה ופרי עץ ושניהם חביבים אצלו בשוה, ופרי האדמה הינו ממין ז' כגון חיטה ותפוח או חיטה ואחד משבעת המינים, יקדים את החיטה שהיא קודמת בפסוק. וכע"ז כתב גם המשנ"ב [לעיל ס"ק ט] דבשוין בחביבות יקדים מין ז' אף באינן שוות בברכות. ולכאורה צ"ע דהא מיירי בעשאה תבשיל, ובוה אין מעלה של מין ז'. וי"ל דבאמת יש מעלת קדימה גם לחיטה [ושעורה] שלא עשאן תבשיל, אלא שמתוך שאין ברכותיהן שוות גוברת בזה מעלת החביב [לפי רוב הראשונים הסוברים כדיעה השניה בסעיף א], אך כאשר שניהם חביבים בשוה, חוזרת וניעורה מעלת הקדימה של חיטה ושעורה על שאר המינים אף כשלא עשה מהן תבשיל. כן הוא דעת המג"א המובא להלן [משנ"ב ס"ק כז],¹⁴ אמנם עיי"ש שהביא שלפי הגר"א באין ברכותיהן שוות בטלה לגמרי מעלת מין ז', וממילא גם בטלה מעלת המוקדם בפסוק, ורק מעלת החביב קובעת לפי חלק מהראשונים.

העולה מכל זה:

א] קליות של חיטים ופרי עץ משבעת המינים יברך על החביב, כדן פרי האדמה ופרי עץ שאין ברכותיהן שוות, ואם שניהם שוין בחביבות נחלקו בזה, המג"א נקט שיברך על החיטה והגר"א כתב שיברך על איזה שירצה.

ב] קליות של שעורה ופרי משבעת המינים, כיון שפסק הרמ"א [סימן רח ס"ד] שעל קליות של שעורה מברך שהכל, יקדים את פרי העץ.

ג] מעשה קדירה של חיטים או שעורים קודם ליון ושאר פירות משבעת המינים, ואפילו אם הם חביבים.

בדברי הרמ"א שיין קודם לזית ולתמר

מקור דברי הרמ"א הוא בדברי רבינו פרץ המובאים בטור, והטעם לקדימת היין הוא משום שברכת הגפן מפורטת יותר, ולכן מקדים את היין בין בברכה ראשונה ובין בברכה אחרונה, כשכולל בברכת מעין ג' יין ופירות מז' המינים.

בדברי הרמ"א שמעשה קדירה של חיטים ושעורים קודם ליון

הראשונים כתבו שמעשה קדירה של חיטים ושעורים שברכתו כמ"מ קודם ליון, אך נאמרו בזה טעמים חלוקים:
א. רבינו פרץ [הובא בטור] כתב שברכת כמ"מ חשובה גם היא, שגם היא מבוררת, וגם היא קודמת בפסוק. [ועיין בט"ז

ביאורים והערות

14. לפי הביאור שכתבנו למעלה נמצא דכל ששניהם חביבים בשוה חוזרת מעלת מין ז' וכן מעלת המוקדם בפסוק, ויקדם כוסס חיטה לזית כיון שהוא ראשון לארץ בתרא, וכ"ש שיקדם לתפוח שאינו משבעת המינים כלל, וזה לפי הראשונים הסוברים שבאין ברכותיהן שוות יש סדר קדימות אלא דמקדימין לחביב, ולכן כאשר שוין בחביבות חוזרת מעלת מין ז'. ולפי"ז צ"ע מש"כ בשעה"צ [ס"ק יז] שהמג"א לשיטתו [ס"ק ב] שבאין ברכותיהן שוות נהי דאין מין ז' קודם למה שאינו מין ז', ולא תקדם חיטה לתפוח, מ"מ אם שניהם ממין ז' יש להקדים חיטה לזית כיון דאקדימיה קרא, והוא טעם דחוק, דהמג"א כתב זאת רק לשיטת הרא"ש והטור הסוברים שבאין ברכותיהן שוות, אין סדר קדימות כלל ומברך על מה שירצה, אבל לפי מה שכתב הביה"ל [סעיף א] דהעיקר להלכה דחביב קודם, ה"נ אם שוין בחביבות מין ז' קודם, והמוקדם קודם ומן הדין מקדים חיטה לתפוח ולזית.

קנין הלכה

- שביאר דמעם הקדימה הוא רק משום שקודמת בפסוק, אלא שלפני כן כתב הר"פ שיין עדיף מוית ותמר אף שהם מוקדמים לו בפסוק משום שברכתם מבוררת, ולזה כתב דגם ברכת במ"מ מבוררת].
- ב. הגהות מיימוניות [פרק ח אות ש] ומהר"ם מרומנבורג [ספר ברכות מהר"ם ח"י] כתבו שהקדימה של מעשה קדירה הוא גם בעשוי מכוסמין או שיפון או שיבולת שועל, אף שאינם מפורשים בפסוק ואינם ממין ז', מ"מ חשיבי שעושין מהן פת ומברכים המוציא וברהמ"ז ולכן ברכתן קודמת אף כשלא עשאן פת אלא תבשיל, והובאו דברים אלו בשו"ע להלן [סעיף ו].
- ג. הרא"ש [סי' כה] כתב בפשיטות וז"ל "ודאי ברכת המוציא וברכת במ"מ חשיבי מבורא פה"ע", וכוונתו דבזה מודה הבה"ג שלא יקדים פרי העץ לתבשיל.
- גם הרמב"ם [פ"ח הט"ו] כתב בפשיטות שאם אכל תבשיל של ה' מיני דגן ושתה יין ואכל תמרים, מברך באחרונה על המחיה ועל הגפן ועל העץ, והיינו שמקדים על המחיה.

ויש נפק"מ בין הטעמים בשיש לפניו תבשיל שעורים וזית, דלפי הטעם של רבינו פרץ יקדים את הזית, וכן מפורש בדבריו, וכן הביא המג"א [ס"ק ח] מקיצור פסקי הרא"ש שהוא ראשון לארץ בתרא והשעורים שניים לארץ קמא, אך לפי הגמ"י והרא"ש בכל גווי ברכת במ"מ עדיפה על כל הפירות.

והמ"ז [ס"ק ד] והמג"א [ס"ק ח וס"ק יג] נקטו כרבינו פרץ, ולכן כתבו להקדים את הזית, ואילו הלבוש ועוד הרבה אחרונים [אה"ע, מאמ"ר, ב"מ, מגן גיבורים] הסכימו שברכת במ"מ קודמת לכל הפירות דס"ל כהגמ"י והרא"ש הנ"ל, והמשנ"ב [ס"ק כה] הביא את שתי הדיעות, ומשמע דנוטה יותר לדעת הלבוש דברכת במ"מ דשעורים קודמת לזית.

האם אורז קודם לבפה"ע או בפה"א

הפוסקים נחלקו אם יש דין קדימה לאורז על בפה"ע או בפה"א:

- א. דעת האבן העזר דאורז קודם אף לפירות ממין ז', דכיון שאין ברכתיהן שוות אין בזה מעלה למין ז', ומעתה אזלינן בתר ברכת במ"מ שהיא ברכה מבוררת יותר מברכת בפה"ע או בפה"א, וכמבואר בטור.
- ב. הפמ"ג כתב דכיון שבאורז לא קיימא בו המעלה שכתב הגמ"י [המובאת להלן סעיף ו], שהרי אין עושין ממנו פת, לכן יברך על מין ז', ונסתפק הפמ"ג אם אורז קודם לפרי עץ שאינו ממין ז'.

סעיף ה

- מקור הדין שקדימת חיטה ושעורה למינים אחרים היא רק כשברכתם בורא מיני מזונות ולא כשברכתם בפה"א, הוא בטור בשם הבה"ג, וברשב"א ובראשונים נוספים. ואמרו בזה הראשונים טעמים חלוקים:
- א. הבה"ג לשיטתו דסובר דברכת בורא פרי העץ קודם לבורא פרי האדמה משום דמבוררת יותר, וקדימה זו עדיפה על שאר קדימויות, לכן הוצרך לומר דמיירי במעשה קדירה דבזה ברכת החיטה והשעורה במ"מ, וגם לברכת במ"מ יש קדימה על שאר קדימויות.
- ב. הרשב"א כתב דסתם חיטה ושעורה דהאי קרא קאי על לחם שנעשה מהם, וכמבואר בהמשך הפסוקים ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם.
- ג. רבינו יונה כתב שבכוסם חיטה אין לחיטה קדימה, משום שבאין ברכתיהן שוות אין מעלה לז' המינים, ורק כשעשה מהן מעשה קדירה ה"ז חשוב ביותר וברכת במ"מ קודמת לכל.



קנין הלכה

ובסעיף הקודם הארכנו להביא את מחלוקת המג"א והגר"א, שהמג"א נקט שמה דסובר השו"ע דבכוסם חיטה אין לה קדימה היינו כנגד פרי חביב יותר, אבל כאשר שניהם חביבים בשוה החיטה קודמת גם כשברכתה בורא פרי האדמה, והגר"א כתב דבכל גווני אין בכוסם חיטה קדימה על שאר מינים. וכתב הביה"ל [סעיף ד ד"ה קודם] דכן משמע בא"ר ובבית מאיר [ועיי"ש שביארנו בהערה את טעמו של המג"א].

בללים בדיני קדימה

א] כתב הרמ"א בשם התרומת הרשן דדיני קדימה נאמרים רק כאשר כוונתו לאכול משני המאכלים או הפירות שלפניו, אבל אם רצונו לאכול רק אחד מהם רשאי לאכול את המאכל או הפרי שהפץ בו.¹⁵

ב] ובהלכות ברכות להריטב"א [פ"ג ה"ט] מצינו דין נוסף, דאף כאשר כוונתו לאכול משני הסוגים, מ"מ אם יש סדר מקובל לאכילתו, שאוכל מאכל מסוים מתחילה ואח"כ מאכל אחר, וכגון אם אוכל מנה עיקרית שברכתה שהכל ולבסוף אוכל פרי לקינוח סעודה, א"צ להקדים את הפרי.

ג] כתב המג"א [ס"ק י] דדיני קדימה נאמרים רק כאשר שני המאכלים או הפירות מזומנים לפניו, אבל אם יש לפניו רק אחד מהם רשאי לברך עליו אף שדעתו לאכול פרי נוסף, ואינו צריך להמתין עד שיובא לו המין השני.

ד] לגבי דיני קדימה בכרחה אחרונה, בב"י מבואר דגם בכרחה אחרונה נאמרו דיני קדימה, שהרי הביא ראיה מהרמב"ם דכל חמשת מיני דגן קודמים לפירות מז' המינים, ממה שהקדים הרמב"ם בכרחה מעין ג' את אמירת על המחיה על ה' מיני דגן לפני על הגפן ועל העץ.

וכן כתב הביה"ל [ס' רב סעיף יא ד"ה ברכה] שהפמ"ג מצדד להקדים ברכת מעין ג' לברכת בנ"ר.

האם אכילה קודמת לשתיה

כתב הפמ"ג [מ"ז ס"ק ו] וכן בפתיחה להלכות ברכות] שאין דין להקדים אכילה לשתיה, וכן משמע במשנ"ב [ס"ק מז] דכתב להקדים ברכת המרקחת לברכת היי"ש רק בגלל שברכתה כפה"ע או כפה"א. [ובערוך השולחן סי"ז כתב להקדים אכילה לשתיה אף אם השתייה חביבה עליו].

בדברי הרמ"א במי שבירך על הפרי שאינו חשוב

כתב הרמ"א ומקורו ברשב"א דמי שעבר ובירך על הפרי שאינו חשוב, אם נתכוין להדיא לפטור גם את החשוב הרי הוא פוטרו אף אם לא היה לפניו בשעת הברכה [שעה"צ ס"ק כב], אבל בסתמא אינו פוטרו, דאינו כדן שיפטור אינו חשוב את החשוב בדרך גררא אלא בדרך כוונה.

ומשמע מלשון הרשב"א והפוסקים דלא סגי אם דעתו לאכול גם את החשוב, אלא בעינן שבשעת הברכה על האינו חשוב יתכוין לפטור את החשוב.

[משא"כ אם בירך על החשוב, אז נפטר האינו חשוב גם בדרך גררא, כגון אם היה לפניו בשעת הברכה].

ביאורים והערות

15. אמנם כתב המשנ"ב [לעיל סי' קסח ס"ק ה] שאם אין לו שום נפק"מ איזה משני המאכלים או הפירות יאכל, מסתבר דמצוה מן המובחר לברך על המוקדם בפסוק או שאר מעלות הקדימה. [המשנ"ב כתב זאת לגבי בציעת הפת, אבל לכאורה ה"ה לענין שאר המאכלים].

קנין הלכה

וכתב הרשב"א שתי דוגמאות לחשוב ואינו חשוב לענין זה:

א. פרי ממין ז' לעומת פרי שאינו ממין ז' כגון ענבים ותפוח.

ב. חביב ואינו חביב.¹⁶

וכתב רע"א בשם הגינת ורדים [והובא בבית"ל ד"ה ובלבד] דאורח הסומך על שולחנו של בעה"ב נידון כאילו כיון להדיא לפטור כל מה שיביאו לו, אפילו יביאו פרי יותר חשוב ממנו אח"כ.

סעיף ו

מקור הדין שתבשיל של ה' מיני דגן, ובכלל זה כוסמין ושיפון ושיבולת שועל, קודם לשאר פירות מז' המינים, הוא בהגהות מיימוניות [פ"ח אות ש], וכתב הב"י דכן מבואר ברמב"ם [פ"ח הט"ו] במה שכתב דהאוכל תבשיל של ה' מיני דגן ושותה יין ואוכל פירות מז' המינים, יקדים אמירת על המח' לאמירת על הגפן ועל הפירות.

וכתב הגמ"י, והעתיק השו"ע לשונו, דאע"ג דכוסמין ושיפון ושיבולת שועל אינם משבעת המינים, מ"מ חשיבי טפי הואיל ועושין מהן פת, והקשו הט"ז [ס"ק ו, וכן בסי' קסח ס"ק ד] והמג"א [סי' קסח ס"ק ו] דהא הטור [סי' רח] כתב דכוסמין בכלל חיטה, ושיפון ושיבולת שועל בכלל שעורה. ותירץ הט"ז [סי' קסח] דאין כוסמין נחשבים לגמרי כחיטה, שהרי במשנה [פ"א כלאים] כתב הר"ש דחיטים וכוסמין הוו כלאים זה בה, אלא צ"ל דרק בקצת דבריו הוי בכלל חיטים, ודי בזה ליתן חשיבות לפת שלהם לברך עליה המוציא, אך לא לכל מילי הוי כחיטים. והמג"א תירץ דמ"מ לא כתיבי בהדיא בפסוק, ולכן אמרינן דרק משום שעושין מהן פת קדמי לפירות מז' המינים.

ובסימן קסח [ס"ד] נתבאר בשו"ע, ומקורו בירושלמי שהובא בתוס' ובראשונים [דף לט]. שפת משעורים קודם לפת מכוסמין, וכן תבשיל שעורים קודם לתבשיל מכוסמין, דאף שהכוסמין מין חיטים, מ"מ שעורים עדיפי דמפורשים בפסוק.

ספיקות המתחפזים

כתב המג"א [סוס"ק יג] דיש לעיין מה יעשה מי שיש לפניו יין ותבשיל שעורים וזית, דסובר המג"א כהטור בשם רבינו פרץ, וכמבואר במג"א [לעיל ס"ק א] דזית קודם לתבשיל של שעורים הואיל והזית ראשון לארץ בתרא והשעורים שניים לארץ קמא, ומעתה מה יעשה דהזית קודם לתבשיל של השעורים, והיין קודם לזית כמבואר בטור בשם רבינו פרץ וברמ"א [לעיל סעיף ד], ותבשיל השעורים קודם ליין כמבואר בטור.

כתב השעה"צ [ס"ק לג] שלא העתיק את הספק הזה משום שהרבה אחרונים הסכימו שתבשיל של שעורים קודם לזית, משום שברכתו במ"מ כמבואר ברא"ש, א"ג משום דעבדי ממנו פת כמבואר בהגמ"י המובא בסעיף זה.¹⁷

ביאורים והערות

16. ואמר הגר"ש אלישיב וצ"ל שאם היו לפניו אורז ומעשה קדרה של ה' מיני דגן שברכת שניהם במ"מ, אמרינן דה' מיני דגן הם החשובים ולכן צריך לברך עליהם, ואם עבר וברך על האורז ולא נתכוין להדיא לפטור את מעשה הקדירה, צריך לברך שנית במ"מ כשאוכל מעשה הקדירה.

17. והגאון ר' ב"צ פלמן וצ"ל צייר אופן אחר של ספק המתהפך, באדם שהיו לפניו תאנה ותמר ובננה, ומבחינת החביבות היתה התאנה חביבה עליו משאר הפירות, ואחריה הבננה ואחריה התמר. כיצד יעשה, אם יקדים את התאנה משום דחביבה, הרי התמר קודמה, דברכותיהן שוות ואזלינן בזה בתר המוקדם בפסוק, ותמר הוא שני לארץ בתרא ותאנה רביעית לארץ קמא, ואם יקדים את התמר, הרי הבננה חביבה ממנו, ובאין ברכתיהן שוות אזלינן בתר החביב, כמבואר לעיל [סעיף א]. ואם יקדים הבננה הרי התאנה חביבה ממנה, ואין ברכתיהן שוות ואזלינן בתר חביב. ודנו בזה גדולי תורה:

קנין הלכה

סימן ריב

סעיף א

המקור לדין עיקר וטפל הוא במשנה דף מד. הביאו לפניו מליח ופת עמו מברך על המליח ופומר את הפת. והקשו בגמ' ומו איכא מידי דהוי מליח עיקר ופת טפילה, והעמידו באוכל פירות גנוסר, דמחמת מתיקות הפירות נחלש לבו והוא אוכל את המליח להשיב את הלב, והפת שאוכל אינה אלא בשביל המליח.

ועיי"ש בתוס' [ד"ה באוכלי] שהקשו דא"כ הפירות עיקר, וגם המליח עצמו טפל לפירות. ותירצו שני תירוצים:

- א. מיירי שלא אכל את הפירות באותו מעמד, והמג"א [ס"ק ב] הביא את דבריהם וכתב שיש בזה דין שינוי מקום, שאף שבאמת המליח טפל לפירות, מ"מ אם שינה את מקומו בין אכילת הפירות לאכילת המליח שהוא טפל להם, אין ברכת הפירות פוטרת את הטפל בכה"ג.¹⁸
- ב. עוד תירצו תוס' דמיירי דבשעה שאכל את הפירות-גינוסר לא היה יודע שיחלש לבו, ולא היו שם עדיין המליח והפת, ובכה"ג אין ברכת הפירות פוטרת את המליח והפת אף שהם טפלים לפירות.¹⁹

ביאורים והערות

והנה בשע"ת [ס"ק ח] הביא שבשו"ת פנים מאירות [ח"ג סי' ל"ח] הביא ביחס לספק של המג"א את הגמ' בזבחים [דף צ:]: שנסתפקה בכהן שהיו לפניו ג' קרבנות, עולת בהמה ומעשר בהמה וחטאת העוף, מה יקדים, דעולה קודמת למעשר [שהיא מקדשי קדשים וכולה כליל משא"כ מעשר], וחטאת העוף קודמת לעולה [דכל חטאות קודמות לעולה], ומעשר בהמה קודם לחטאת העוף [שהוא מן זבת, דנשחט בסכין משא"כ חטאת העוף שנמלק באצבע]. ואמר בגמ' בתרוץ ב' דעיילא עולת בהמה דחטאת העוף ואגבהתה מעשר בהמה, ומקריב תחילה חטאת העוף ואח"כ מעשר בהמה. ועיי"ש [בשו"ת פמ"א] שכתב להקדים מטעם זה את היין ואח"כ את הזית, ואח"כ את תבשיל השעורים [וצ"ב].

ולענין הספק הנ"ל בתאנה ובתמר יש שהורו שיקדים את התמר ואח"כ התאנה ואח"כ את הבננה, דכשם שבגמ' זבחים הנ"ל אמרינן דבטלה מעלת מין זבח של המעשר כלפי עולת הבהמה, וממילא הוי כאילו יש לפניו רק חטאת העוף ועולת בהמה, ה"ג בטלה מעלת החביבות של הבננה כלפי התאנה שהיא חביבה ממנה, וממילא הוי כאילו אין לפנינו אלא תאנה ותמר, ויקדים התמר ואח"כ התאנה.

ונצייר בזה ציור נוסף של ספיקות המתהפכים: לפי הדה"ח [המובא בשעה"צ ס"ק ה] שבאין ברכותיהן שוות עדיף שלם על מין ז' ועל חביב, יש לעיין מה הדין כשיש לפנינו חצי אבטיח חביב, אגוז שלם וחצי תמר. לכאורה התמר קודם לאגוז, דמין ז' עדיף משלם כשברכותיהן שוות, והאבטיח קודם לתמר, דהוי חביב דאין ברכותיהן שוות, והאגוז קודם לאבטיח דלפי הדה"ח באין ברכותיהן שוות השלם עדיף. ולפי הצד השני של השעה"צ שבאין ברכותיהן שוות עדיפים חביב ומין ז' על שלם, יש לעיין באופן שיש לפניו חצי אבטיח שהוא חביב, בננה שלימה וחצי תמר, דהבננה קודמת לאבטיח, דברכותיהן שוות חביב עדיף משלם והתמר קודם לבננה, דכשברכותיהן שוות מין ז' עדיף והאבטיח קודם לתמר דבאין ברכותיהן שוות חביב עדיף על מין ז', וצ"ע. 18. ויש מקום להסתפק אם יש בזה כל כללי שינוי מקום, שבדברים הטעונים ברכה במקומן לא יהא דין שינוי מקום, וממילא יפטר הטפל אף כשאוכלו שלא באותו מעמד, או שאין כאן דיני שינוי מקום, וכל שאינו אוכל את הטפל באותו מעמד הרי הוא טעון ברכה. הגר"ז [סי"א] נקט כדרך הא' שבדברים הטעונים ברכה במקומן נטפל הטפל לעיקר אף כשאוכל במקום אחר, כל זמן שלא בירך ברכה אחרונה.

19. ולענין אם צריך נטילת ידים כאשר אוכל את הפת רק כדי שלא יזיקנו המליח בגרונו, הביא המג"א [ס"ק ג] שנחלקו בזה האחרונים, השל"ה כתב שיטול בלי ברכה, ובתשובת הרמ"א כתב שפטור מנטילה כיון שאוכלו אחרי המליח ואינו מברך עליו כלל, פטור גם מנטילה [הא אם אוכלו קודם המליח דמברך עליו צריך גם נטילה], וגם המטה משה כתב בשם הרש"ל דפטור מנטילה. והמשנה ברורה [ס"ק ה] ציין למה שהביא [סי' קנח ס"ק י] בשם הא"ר שנחלקו בזה האחרונים, והביא הא"ר שגם הכנה"ג פסק שיטול ידיו, ולכן פסק שיטול בלי ברכה. עוד כתב שאם אוכל פת פחות מכזית מסתבר לפוטרו מנטילה,

קנין הלכה

איזו ברכה מברך על הטפל שאכלו בשינוי מקום או שלא היתה דעתו עליו

כתבו המג"א והדה"ח שבכה"ג שמברך על המליח למרות שהוא טפל, [משום שלא אכלו באותו מעמד או שלא היתה דעתו עליו מראש], מברך על הטפל הזה שהכל, דומיא דמש"כ הרמ"א [להלן] באוכל את הטפל קודם לעיקר, והובאו הדברים במשנ"ב [ס"ק ד],²⁰

גדר הדין העיקר פוטר את הטפל

כתב החו"א [סי' כו ס"ק ט] דממה שכתבו התוס' שצריך שתהא דעתו על הטפל בזמן שמברך על העיקר, מוכח שאין הגדר שהטפל פטור מברכה, אלא הטפל מחוייב בברכה אך ברכת העיקר פוטר, וכן מוכח מלשון המשנה דמברך על העיקר ופוטר את הטפל, וכן כתבו עוד אחרונים.²¹

סוגים שונים של עיקר וטפל

מצינו סוגים שונים של עיקר וטפל:

- [א] כאשר כל מטרת אכילת הטפל היא למתק אכילת העיקר, או שלא יזיקנו, כגון האוכל מליח ונוטל פת שלא יזיקנו המליח בגרונו, בזה אפילו פת נחשבת טפל לגמרי, ואפילו אינו אוכלו עם הטפל אלא אחריו פטורה היא מברכה.
- [ב] ובכלל זה טפל הבא ללפת את אכילת העיקר, ואינו מעוניין כלל בטפל כפ"ע, כגון שמורח חמאה ע"ג ריקק, טפלה החמאה לריקק, ומברך רק על הריקק.
- [ג] שני מאכלים מעורבים זה בזה ואוכלם כמאכל אחד ודעתו על שניהם, כגון סלטי פירות, אין כאן טפל הבא לצורך העיקר, ומ"מ מתוך שמאכל אחד הוא אולינן בתר הרוב, והמיעוט נחשב טפל ואין מברכין עליו.
- אמנם אם המיעוט הוא מחמשת מיני דגן והרוב אינו מה' מיני דגן, אמרינן דהדגן עיקר, דכל שיש בו מחמשת המינים הוא עיקר.²² וכן אם הרוב אינו חשוב והמיעוט חשוב, המיעוט עיקר, וכן כתב הפמ"ג [בפתיחה] והובא במשנה ברורה [ס"ק א], וכע"ז כתב הביה"ל [ד"ה א] בשם הדה"ח.
- ונחלקו בזה האחרונים:

[א] הפמ"ג [בפתיחה] וכן הדה"ח [אות יח] כתבו שאף באופן שחתיכות הפרי ניכרות זו מזו, אפ"ה הכל נידון כמאכל אחד ומברך

ביאורים והערות

דמצטרפות בזה שיטות הפוסקים שנקטו שפחות מזית פטור מנטילה. [ועיי"ש בשעה"צ [ס"ק יא] שהביא שהחיי"א (כלל נו) כתב לפטור מנטילה אף כשאוכל כזית, כל שאוכל פחות מכביצה, אך בשעה"צ כתב דנראה שאין להקל בזה כיון שלפי הגר"א האוכל כזית חייב נטילה בברכה].

ולעיל [סי' רב ס"ק כט] כתב המשנ"ב שאם אוכל שמן משום שחושש בגרונו, וכדי שלא יזיקנו השמן אוכל מעט פת עמו, הפת טפילה ואיננו צריך נטילה, וצ"ע סתירת הדברים.

20. ומשמע במג"א דאף שלהלן [ס"ק ד] חלק על דברי הרמ"א ונקט שאין מברכין על הטפל שהכל, מ"מ כאן דעתו שמברך שהכל, דהתם שאני שאכל הטפל קודם לעיקר, ובזה ס"ל להמג"א שאין הטפל מאבד את ברכתו, משא"כ בנ"ד שאוכל את הטפל אחר העיקר, וצ"ע.

21. ומטעם זה הורה האדר"ת [קובץ צוהר אוהל ברוך עמ' פג] שאם נוטל תרופה מרה ולוקח סוכר או פרי אחר לתוך פיו, מברך עליהם אע"פ שהוא רק כ"טפל לתרופה" שהרי על התרופה אינו מברך.

22. דין זה שייך רק בציוור זה של עיקר וטפל שהאדם מעוניין באכילת שני המינים אלא שמין אחד הוא מיעוט, דבזה אמרינן שה' מיני דגן חשיב, אבל אם הדגן בא רק לשמש את העיקר, כגון שנתנוהו ע"מ לדבק, בכה"ג אין הדגן עיקר וכמבואר בשו"ע [סי' רד' סעיף יב].



קנין הלכה

עליו כברכת הרוב, כל שעולים יחד על הכפית.

[ב] החיי אדם [כלל נא סעיף יג] כתב דאם ניכרת כל חתיכה בפ"ע מברך שתי ברכות ולא אוליגן בזה בטר הרוב, וכן אם יש גריסים שחלק מהם ממיני דגן וחלק מהם קטניות, אם ניכרין לעצמן מברך ב' ברכות.

להלכה: כתב הביה"ל [ד"ה אם] שספק ברכות להקל.²³

טפל חביב מהעיקר

כתב הרמ"א שאם הטפל חביב מהעיקר מברך עליו, ואח"כ מברך על העיקר, ומקורו בספר האגור בשם האו"י [ח"א סי' קעו] שהובא בב"י, וכתב זאת לפי גרסתו באו"י לגבי האוכל צנון וזית, שאם הצנון עיקר ולא חביב מברך על הזית ואח"כ מברך על הצנון. והמג"א [ס"ק ג] הרבה להקשות ע"ז ולדינא נקט דאין להורות כך, וכן נקט הגר"א, וגם החיי"א והדרך החיים לא העתיקו דין זה של הרמ"א. והא"ר הביא שבכה"ג ובכל בו כתבו להדיא שגם כאשר הטפל חביב אינו מברך עליו, אלא ברכת העיקר פוטרנו. ובשעה"צ [ס"ק טו] הביא שבאו"י שלפנינו לא כתוב "אם הצנון עיקר ולא חביב" אלא "אם אין הצנון עיקר", ולפי"ז אין כל מקור לדינו של הרמ"א, וכן הסיק המשנה ברורה לדינא, דאף כאשר הטפל חביב עליו מ"מ ברכת העיקר פוטרנו.

האוכל טפל קודם לעיקר

[א] כתב בתרומת הדשן [סי' לא] בשם תשובת מהר"ח או"י דאם אוכל פירות מתוקים כדי למתק את השתייה שישתה אח"כ, הרי הם טפלים לשתייה, אמנם מתוך שעדיין לא בירך על השתייה אין כאן ברכה שתפטור את הפירות האלו, ולכן מברך עליהם קודם שיאכלם, אמנם אינו מברך בפה"ע אלא שהכל, כיון שכל עיקרם אינם באים בשביל עצמם אלא בשביל למתק את השתייה, וכן פסק הרמ"א.

[ב] המג"א [ס"ק ד] כתב דדוקא בציור זה שהעיקר הוא שתיית המשקה שברכתו שהכל, מברך ברכה זו על הטפל שנאכל תחילה ותחול ברכתו גם על העיקר שיאכל אח"כ, אבל באופן שברכת העיקר אינה שהכל, אין מקום לברך שהכל על הטפל, אלא מברך עליו ברכתו הראויה, וכשאוכל את העיקר יברך עליו את ברכתו הראויה.

[ג] אמנם הבי"ח חלק על עיקר הדין הנ"ל, ונקט דטפל הנאכל קודם לעיקר לאו שם טפל עליו ומברך עליו תמיד את ברכתו הראויה, והסכימו עמו הגר"א והבית מאיר.

להלכה: המשנה ברורה [ס"ק י] הביא את דברי המג"א שחלק על התה"ד והרמ"א, וסיים דלכתחילה טוב להמנע לגמרי מלאכול טפל קודם לעיקר, וכן כתב הדה"ח לחוש לשיטת הבי"ח והגר"א והב"מ.²⁴

עוד יש להוסיף שהמשנה ברורה [ס"ק יא] הביא את דברי הא"ר שכתב שבציור זה של טפל קודם לעיקר, אם הטפל חביב עליו

ביאורים והערות

23. והוסיף דהרוצה לחוש לדברי החיי"א ימעך את פרי האדמה שיהא מעורב ממש עם פתיתי העיסה או הגריסים, ואז יברך כברכת הרוב, א"נ אם יש מיני דגן יברך במ"מ.

24. ולענין הפירות הנאכלים קודם השתייה, שכתב הט"ז [ס"ק ה] דאף אם כבר התחיל לשותות עדיין חשיבי כטפל הנאכל קודם לעיקר, כיון שהם נועדו למתק את השתייה שעומד לשותות, כתב השעה"צ [ס"ק כב] שלא העתיק דבריו כיון שחלקו עליו הח"מ והמאמר והפמ"ג.

קנין הלכה

יותר מהעיקר יברך עליו את ברכתו הראויה,²⁵

האוכל עוגה עם שתיית יי"ש

לגבי האוכל עוגה עם שתיית יי"ש כתב המשנה ברורה כמה ציורים חלוקים:

- [א] אם כוונתו לשניהם, גם לעוגה וגם ליי"ש, היי"ש מפל לעוגה ומברך רק במ"מ ופותר את היי"ש.
 [ב] אם כוונתו רק ליי"ש ואינו רעב כלל ולא היה אוכל את העוגה לולי שתיית היי"ש, מפילה העוגה ליי"ש ומברך רק שהכל ופותר את העוגה.
 [ג] אם רצונו בשניהם, אבל עיקר כוונתו ליי"ש מברך על שניהם, ויברך תחילה במ"מ על העוגה ואח"כ שהכל על היי"ש.
 [ד] אם כדי למתק השתייה סגי בכמות מועטת של עוגה והוא אוכל הרבה יותר, אין זה מפל. וכתב בשעה"צ [ס"ק יט] בשם תשובת משיבת נפש שבאופן זה גם על המעט שאוכל עם שתיית היי"ש מברך, דכיון שדעתו לאכול יותר א"כ כוונתו בכל אכילת העוגה כדי לסעוד הלב ג"כ.

סעיף ב

- מקור הדין של מרקחת המונחת על גבי רקיקים הוא בב"י בשם הכל בו, ונתבאר באחרונים שיש בזה כמה אופנים:
 [א] אם אין ברקיקים טעם, וכל מטרתה היא רק כדי להחזיק את המרקחת, ואין כוונת האדם אלא למרקחת, מברך על המרקחת בלבד, דהרקיקים מפלים לו.
 [ב] אם הרקיקים טעמים לאכילה, כתב המשנה ברורה [סי' קסח ס"ק מה] שיש להבחין בזה בין שני מקרים:
 א. אם המרקחת נאפתה עם הדובשנים, הרי היא במילה להם ומברך רק במ"מ על הדובשנים.
 ב. ואם לא נאפה יחד אך המרקחת באה ללפת את הדובשנים, כגון שמניח ממנה שכבה דקה על הדובשנים, גם בזה מברך רק במ"מ.
 ג. אם לא נאפתה המרקחת עם הדובשנים, וגם לא באה ללפת ולהטעים את אכילת הדובשנים, אלא שרוצה לאכול גם את המרקחת מברך על שניהם, במ"מ על הדובשנים, ועל המרקחת מברך את ברכתה הראויה.

סימן ריג

סעיף א

- מקור הדינים שבסעיף זה הוא בסוגיית הגמ' ברכות דף מג. דעל מה דאיתא במשנה [דף מב]. הסבו אחד מברך לכולם הובאו תרי לישני בגמ':
 [א] בלישנא קמא אמר רב לא שנו אלא פת, אבל יין לא בעי הסיבה, וריו"ח אמר אפילו יין בעי הסיבה. ופירש הרא"ש [סי' לג] דלפי לישנא זו מידי דחשיב בעי הסיבה, משא"כ במידי דלא חשיב מוציא אחד את חבירו אף בלי הסיבה, ור' יוחנן סבר דגם יין חשיב ובעי הסיבה, [ומשמע דשאר דברים לא בעי הסיבה גם לריו"ח].

ביאורים והערות

25. ואף שבדין טפל חביב מהעיקר כתב הא"ר לעיל מיניה דאין להורות כהרמ"א, אלא מברך על העיקר ופותר את הטפל, צ"ל דהכא שאני דכיון שאוכל את הטפל קודם לעיקר, ובאנו לחדש שמברך עליו שהכל כיון שהוא טפל, הכא שהוא חביב טפי חוזרת חשיבותו למקומה.

קנין הלכה

ב] בלישנא בתרא אמר רב לא שנו אלא פת, אבל יין לא מהניא ליה הסיבה, [ופי' הרא"ש דלפי לישנא בתרא רק בדבר חשוב מהניא הסיבה לצרפו שיוציא אחד את חברו], ומשמע דכ"ש בשאר דברים לא מהניא הסיבה לפי רב. וריו"ח אמר אפילו יין מהניא ליה הסיבה.

ונחלקו הראשונים בביאור דברי ריו"ח לפי לישנא בתרא:

- א. הרא"ש [סי' לג'] והראב"ד [פ"א הי"ב] מפרשים דלפי לישנא בתרא בשאר דברים חוץ מפת ויין לא מהניא הסיבה, ואין אחד מוציא את חברו ידי חובתו.
- ב. הרשב"א [דף לט. ד"ה נתן הובא כב"י כאן] כתב דמכח סוגיות הגמרא נראה דלפי לישנא בתרא ריו"ח סבר דכל הפירות מהניא בהו הסיבה, [אבל בלי הסיבה אין א' מוציא את השני ידי חובתו], וכן הוא בתוס' [ברכות דף לט. ד"ה נתן וחולין דף קו: ד"ה וש"מ], וכתב הב"י שתוס' סברו כהרשב"א.
- ב] הרמב"ם בתשובתו לחכמי לונגיל [פאר הדור סי' כג, הובא כב"י] כתב דנראה לו שלריו"ח רק פת ויין בעו הסיבה אבל שאר דברים לא בעו הסיבה, דפירש בנמ' דהנך תרי לישני פליגי רק בדעת רב ולא בדעת ריו"ח.

להלכה: קיי"ל דרב וריו"ח הלכה כריו"ח, אך נחלקו הראשונים אי קיי"ל כריו"ח דלישנא קמא דשאר דברים לא בעו הסיבה, או כריו"ח דלישנא בתרא:

- א] הרא"ש [סי' לג'] כתב דכיון דברכות דרבנן וקיי"ל ספק ברכות להקל, לכן יש לפסוק כלישנא קמא, דשאר דברים לא בעו הסיבה, וכתב הרא"ש דזו גם דעת הר"ף והרמב"ם.²⁶
- ב] הראב"ד [פ"א הי"ב] פסק לחומרא כלישנא בתרא, דשאר דברים חוץ מפת ויין לא מהניא להו הסיבה.

והשו"ע [כאן] פסק כרוב הראשונים דשאר דברים לא בעו הסיבה, [ועיין להלן דמ"מ בעינן שיקבעו יחד], והרמ"א הביא את דעת הראב"ד שכתב דשאר דברים לא מהניא בהו הסיבה, וכתב דלכן נהגו שאין אחד מוציא את חברו ידי חובתו בשאר דברים.

צורת קביעות בזמננו

כתבו תוס' [דף מב.]. ורבינו יונה והרשב"א דבזמנינו א"צ הסיבה אלא סגי בישיבה סביב שולחן אחד, דדוקא בזמן המשנה והגמרא שהיו אוכלין בהסיבה אין להם קביעות קודם שהסבו, אבל לדין שאין אנו רגילים להסב, ישיבה סביב שולחן אחד היינו קביעותנו.

קביעות בשאר משקים חריפים

כתב הט"ז [ס"ק ב] דבזמנינו שרגילים בנ"א לקבוע על מי דבש [המכונה מע"ד] מוציא אחד את האחרים בברכה, וכתב דכן המנהג, וכן כתב המג"א [ס"ק ו.]. [והמג"א כתב זאת גם לגבי שכר].

אמנם כבר כתב הפמ"ג דנשתנה המנהג ובזמנם כבר נהגו שכל אחד מברך לעצמו, וכן הביא המשנ"ב [ס"ק יב].

אופן הצירוף בשאר דברים

לשיטת הרא"ש והרי"ף והרמב"ם שהובאה לעיל דבשאר דברים חוץ מפת ויין מוציא האחד את חברו אף בלי הסיבה, וכן פסק

ביאורים והערות

26. והבאנו לעיל שהב"י הביא את תשובת הרמב"ם שכתב דיש לפרש שלפי ריו"ח גם ללישנא בתרא שאר דברים לא בעו הסיבה.

קנין הלכה

השו"ע, מ"מ כתב הב"י בשם רבינו ירוחם דבעינן שיקבעו יחד, אך בלי קביעות כל אחד מברך לעצמו. והביא הב"י דכן היו קצת נוסחאות בטור [סוס"י קעד], דגהי דלא בעינן הסיבה, מ"מ בעינן שישבו יחד, וכן פסק השו"ע.²⁷ ולפי"ז כתב השו"ע שלדידן שגם בפת ויין בעו הסיבה מ"מ סגי בישיבה סביב שולחן אחד, ואין חילוק למעשה בין פת ויין לבין שאר דברים, דבכולם בעינן ישיבה סביב שולחן אחד.

אמנם מצינו בדברי המשנה ברורה שני ציורים שנחשבים קביעות לענין שאר דברים, אך אינם נחשבים כצירוף לענין פת ויין: א] בשעה"צ [ס"ק ב] כתב דבפת ויין בעינן שישבו יחד סביב שולחן אחד, משא"כ לשאר דברים סגי בזה שיקבעו יחד אף שאינם סביב שולחן אחד, ולמד זאת מהגמ' גבי אורחין, דקודם תחילת הסעודה היו יושבים ע"ג ספסלים וקתדרות, ומבואר בגמ' דאי לאו דדעתיהו למיעקר, היה די בזה להיחשב כצירוף.

ב] הביה"ל [ד"ה על] הביא את הגמ' [ברכות דף נג.]. לגבי ברכת הגר במוצ"ש, דאמרי ב"ה דעדיף שאחד יוציא את האחרים ידי חובה משום ברוב עם הדרת מלך. והביא את דברי השטמ"ק שכתב [שם] דאף שאין צריך שיסבו יחד, מ"מ צריך שישבו יחד, [ודן הביה"ל לומר דאפשר דגם להרשב"א שכתב (שם) דא"צ הסיבה כיון שלא היתה קביעות להנאה גרידא, אלא להנאה כעין חובה, מ"מ בעינן שישבו יחד], וישיבתם בבית המדרש יחד מהניא לצרפם לקביעות זו דסגי בה בישיבה גרידא ואינה זוקקת צירוף גמור כהסיבה. [והוסיף הביה"ל דמה שהקשה המג"א דאין כאן שום צירוף כיון שלא באו מתחילה על דעת להצטרף לאכילה ולשתייה, נראה דאין זו טענה אלא לענין דברים הטעונים הסיבה, אבל לענין קצת קביעות בשאר דברים, די בזה שמצטרפים עכשיו בזמן הברכות, אף שמתחילה לא באו לכאן על דעת זה אלא על דעת ללמוד].

וכתב בשעה"צ [ס"ק ב] דאף שבשו"ע כתב שלדידן דאינו מסבים גם בפת ויין אלא יושבים סביב שולחן אחד, אין חילוק בין פת ויין לשאר דברים, אינו מדוקדק לגמרי וכנ"ל.

דיני צירוף בתוך הסעודה

בגמ' [דף מג.]. איתא דאף לרב דס"ל בלישנא בתרא דליין לא מהניא הסיבה, וצריך כל אחד לברך לעצמו, מ"מ אם שותים יין בתוך הסעודה אחד מברך לכולם, דמיגו דמהניא הסיבה לפת מהניא נמי ליין. וכתב המג"א [ס"ק ב] דלפי"ז ה"נ לפי הרמ"א שחשש לשיטת הראב"ד דבשאר דברים כל אחד מברך לעצמו, מ"מ כשבאו פירות בתוך הסעודה אחד מברך לכולם, דמיגו דמהניא הסיבה לפת מהניא נמי לפירות, והובאו הדברים במשנ"ב [ס"ק יא].²⁸

בדיעבד כשהוציא אחד את חברו בלי קביעות

הראשונים נחלקו בדינים אלו מה הדין בדיעבד, כגון שאכלו בלי שום קביעות יחד, ואחד בירך להוציא את חברו:

ביאורים והערות

27. והביא הגר"א [ס"ק ג] מקור לזה מהגמ' [דף מג.]. שהביא ברייתא דסדר הסעודה, דאיתא שם שבתחילה היו האורחים יושבים ע"ג ספסלים וקתדרות והביאו להם יין וכל אחד בירך לעצמו, והקשו בגמ' למה לא בירך אחד לכולם לרב דס"ל בל"ק דיין לא בעי הסיבה, ותירצו בגמ' דשאני אורחים שדעתיהו להיעקר ולהיסב במקום אחר, ומשמע דאף שא"צ הסיבה מ"מ בעינן שתהא להם איזו קביעות יחד, וכשדעתם לעקור אין כאן צירף.

28. אמנם נחלקו הראשונים אם ראוי לעשות כן בתוך הסעודה, דשמא האחרים עסוקים באכילה ועלולים להקדים קנה לושט, ואכן בשו"ע [סי' קעד ס"ח] כתב שיברך כל אחד לעצמו, ואף שהרמ"א כתב דנהגים שאומר סברי רבותי והם מפסיקים לאכול ושומעין, מ"מ כתב הביה"ל שם בשם הפמ"ג שאין כאן הידור מצוה.

קנין הלכה

- א. הרא"ש [סי' לג] כתב דגם בדיעבד לא יצא ידי חובה אע"ג דשומע כעונה, ואף כשאמר אמן, וכן הביא המג"א [סי' קסז ס"ק כח בשם רבינו ירוחם ובשם רש"י]. [והוסיף המג"א דאף שבשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן (סי' קצו שהובא בב"י כאן) כתב לגבי הא דאין זימון לפירות, דבדיעבד אם בירך עבור האחרים יצא ידי חובה, התם מיירי שהיו יושבים בקביעות, אלא שלכתחילה אין זימון לפירות, ואין זה לעיכובא, אבל בלי שום קביעות לא].
- ב. בספר הרוקח [סי' שכט] כתב דגם בלי שום קביעות, אם אחד בירך עבור חברו ונתכוונו שומע ומשמיע יצא י"ח, וכן פסק השו"ע [כאן]. וכתב הגר"א [שם ס"ק מב] דכן עיקר.
- והמשנה ברורה [ס"ק ה] כתב בפשיטות בשם המאמר דיצא י"ח, וגם בס"ק ט כתב כן, וציין למה שכתב לעיל [סי' קסז סעיף יג ס"ק סה], ושם הובאו המחלוקות הנ"ל.

אין זימון בפירות

בגמ' חולין [דף קו.] הובא מעשה בכמה אמוראים, ואמרו ש"מ תלת, ש"מ אין זימון לפירות, והיינו דאף שלענין ברכה ראשונה מצינו מחלוקת אם אחד מוציא את חברו כאשר קבעו יחד, מ"מ לענין ברכה אחרונה לכו"ע צריכים להיחלק ויברך כל אחד לעצמו.²⁹

במעם החילוק כתבו התוס' [חולין שם ד"ה וש"מ] דבברכה שלפניה כל אחד מרויח, שמותר מעתה לאכול וליהנות, ולכן מצטרפין מפי יחד, משא"כ בברכה שלאחריה, והובא טעם זה גם בפוסקים.

בדיעבד

כתב הרשב"א [שו"ת המיוחסות לרמב"ן] דבדיעבד אם אחד בירך להוציא את האחרים ונתכוונו לצאת בברכתו יוצאים ידי חובה. ועיין לעיל [בסמוך] מה שהבאנו מדברי המג"א [סי' קסז ס"ק כח] שכתב דהרשב"א מיירי כשישבו בקביעות, משא"כ בלי שום קביעות, והגר"א נקט שבכל גווני יצאו י"ח בדיעבד אף בלי שום קביעות.

בפירות של שבעת המינים

המשנה ברורה [סי' קצג ס"ק ו] הביא את דברי הב"ח שכתב דיש מחמירין לזמן גם בפירות של שבעת המינים, ולכן טוב להזהר שלא יקבעו שלשה ביחד לאכול פירות מז' המינים, [ולכאורה בכלל זה גם בדייסה וקוגל וכ"ש פת הבאה בכיסנין]. אמנם המשנ"ב הביא אחרי דברי הב"ח שהברכ"י כתב שהמנהג הפשוט שקובעין שלשה על פירות מז' המינים ועל פת הבאה בכיסנין, והובאו דבריו בשע"ת וכמוגן גבורים.

להוציא מי שאינו יודע לברך

בנמרא מבואר דאף ששנים שאכלו אין אחד מוציא את חברו בברכה מ"מ, אם אחד מהם אינו יודע לברך רשאי חברו לכתחילה להוציאו י"ח ["סופר מברך ובור יוצא"], וכתבו הפוסקים דה"ה בכל הדינים המבוארים בסיומן זה אמרינן לכתחילה דין זה. וכתב המ"ז [ס"ק א] דה"ה במקום דשכיחי אינשי שאינם זהירים בברכה אחרונה, ראוי שאחד יברך בקול את הברכה האחרונה ויצאו האחרים על ידו.

ביאורים והערות

29. והקשו תוס' [דף לו.ד. נתן] מהברייתא דמעשה בר"ג וחכמים שאכלו כותבות [תמרים] ונתן ר"ג לר"ע לברך, והרי אין זימון לפירות, ותירצו תוס' שר"ג היה סבור שמברכים על פירות מז' המינים ג' ברכות, שדינם כפת ומזמנים עליהם, ור"ע שנקט כחכמים לברך ברכה מעין ג' לא בירך עבור האחרים אלא עבור עצמו ומה שבירך בקול היה כדי שישמעו שמברך ברכה מעין ג'.

קנין הלכה

ברכה על המוגמר

עיינ בתוס' [דף מב. ד"ה הסבו] שהקשו למה מוגמר לא בעי הסיבה, והביאו דכבר הקשו כן בירושלמי [פ"ו ה"ו], והשיבו דבמוגמר כולם נהנים ביחד אבל אכילה ושתייה אינה באה אלא לזה אחר זה. [לשון הירושלמי "מוגמר כולם מריחים, יין אחד הוא טועם"]. וכעין זה כתב רבינו יונה [פרק שמיני] לענין ברכת הנר במוצאי שבת, דהא דסגי בלי הסיבה, משום דמיד שמביאים הנר נהנין כולם מיד מהמאור, דנר לאחד נר למאה לפיכך הוי נמי הסיבה ואחר מברך לכולם, אבל ביין שאינם יכולים כולם ליהנות ביחד בעי הסיבה, והובאו דבריו במג"א [ס"ק א].

ולענין אם בעינן שישבו ביחד ותהא קצת קביעות [כפי שהצריכו בטור שו"ע בשאר דברים] מצינו דיעות חלוקות:

- א. המג"א [ס"ק א] נקט דאפילו ישיבה לא בעי, ולמד זאת מלשון התוס' ורבינו יונה הנ"ל. עוד כתב דבגמ' מצינו שהיו יושבים בבית המדרש והיה אחד מברך לפוטרים, אף ששיבתם בביהמ"ד לא היתה אפילו בגדר קביעות מועמת, שהרי באו ע"ד ללמוד ולא ע"מ להתקבץ לברכה.
- ב. והפמ"ג [א"א ס"ק א] פקפק על הראיה מנר, דהא נר הוי ברכת השבח ולא ברכת הנהנין, וברכת המצוות וברכת השבח אינן צריכות קביעות, ולא שייך בהן קביעות. ועיין בביה"ל [ד"ה על] שכתב דהרשב"א [דף נג] כתב כעין דברי הפמ"ג, [ז"ל הרשב"א "כל שאר ברכות כי הני לא בעי הסיבה דאינן משום קביעות להנאה אלא הנאה כעין חובה" עכ"ל]. עוד כתב הביה"ל לדחות ראיית המג"א מהגמ' [דף נג]. גבי נר, דהתם אף שישבו מאליהם מ"מ חשיבא קצת קביעות. עוד הביא הביה"ל שיטה מקובצת שכתב לגבי נר דבעינן שישבו דליהוי קצת קביעות, וסיים הביה"ל בצ"ע לדינא.

ברכת המצוות

בתוספתא [פ"ח ברכות משנה ב] איתא עשרה שעושין עשר מצוות כל א' מברך לעצמו, היו עושין מצוה אחת אחד מברך לכולם, והובא בהגמ"י [פ"א ברכות]. והבאנו לעיל [בסמוך] את דברי הפמ"ג [א"א ס' ריג ס"ק א] שבברכת המצוות ובברכת השבח לא שייכא הסיבה כלל.

ברכת הנר במוצאי שבת

בגמ' [ברכות דף נג]. איתא דאם היו יושבים במוצאי שבת בבית המדרש והובא להם נר, אמרו ב"ה דעדיף שיכרך אחד לכולם משום ברוב עם הדרת מלך. והקשו הראשונים מאי שנא מיין דבעי הסיבה, ונאמרו בזה כמה תירוצים:

- א. תוס' [חולין דף קו. ד"ה וש"מ] הביאו לגבי נר את מה שכתב הירושלמי [פ"ו ברכות ה"ו] לגבי מוגמר, דבמוגמר כולם נהנין יחד, וכן כתב רבינו יונה [דף לט: דפי הרי"ף].
 - ב. הרשב"א [דף נג]. כתב דברכת הנר לא באה משום קביעות להנאה אלא הוי הנאה כעין חובה, ובזה א"צ הסיבה. ולענין אי בעינן שישבו יחד שתהא קצת קביעות, המג"א [ס"ק א] נקט שא"צ שום קביעות, ולמד כן מהגמ' [ברכות נג]. הנ"ל, והביה"ל כתב דאין ראייה משם, דהתם חשיב קצת קביעות, וכן כתב בשטמ"ק דבעינן קצת קביעות, והניח זאת הביה"ל בצ"ע לדינא.
- לענין הא דעושין הברלה בבית הכנסת וכל העם עומדים, הביא הביה"ל את דברי הפרישה [סי' רחצ] שכתב דמינו דמהניא עמידתו להיחשב קביעות להברלה, חשיבא נמי קביעות לברכת הנר.

קנין הלכה

סעיף ב

מקור הדין שבברכות הנהנין מי שאינו אוכל אינו מוציא את האחרים ידי חובה הוא בגמ' ר"ה דף כט, דאיתא התם כל הברכות [כגון ברכות המצוות] אע"פ שיצא מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין שאם לא יצא מוציא ואם יצא אינו מוציא, ופירש"י דה"ה שאר ברכות הפירות והריח. וכתב המג"א שדין זה הוא לעיכובא וכ"כ המב"מ, ודלא כהכנה"ג.

וכתבו הפוסקים שדין זה הוא אף אם השני אינו יודע לברך, דמ"מ אין כאן ערבות.

בברכה אחרונה

בתוס' [ברכות דף מה. סוד"ה עד] מבואר שמעיקר הדין דין ברכת המזון [ולכאורה ה"ה ברכה אחרונה] כברכת המצוות, שהרי חבירו כבר אכל ונתחייב במצוה, ושייך בזה דין ערבות, ולפי"ז הן המג"א [סי' קצז ס"ק יא] לומר שיוכל האחד להוציא את חבירו גם אם לא אכל [ואף ששנים שאכלו מצוה לחלק, מ"מ אם חבירו אינו בקי אמרינן סופר מברך ובור יוצא]. אמנם למעשה כתב המג"א דבתוס' בשם הירושלמי משמע שמי שלא אכל אפילו כזית, אינו יכול להוציא את האחרים ידי חובה אפילו אינם בקיאים. וכתב הא"ר דהיינו מדרבנן, והובאו הדברים במשנה ברורה [סי' קצז ס"ק כד]. וכן סתם המשנה ברורה [סוף סעיף זה ס"ק יד] דגם בברכה אחרונה אינו מוציא י"ח בלי שאכל עמו.³⁰

ובס' תפד [ס"א] העתיק השו"ע את לשון הרי"ף לגבי אדם שעריך כבר את סדרו פעם אחת ובא לערוך לאחרים, שבברכת המזון יקריא להם מילה במילה. וכתב המשנה ברורה [שם ס"ק ח] דלא הוי ברכה לבטלה שהרי הוא מלמדו לברך.³¹

ומצינו ציורים שבהם המברך עצמו לא יצא, ודנו בהם שאפשר שהאחרים יצאו:

א [המג"א [ס"ק ז] ציין לסי' רט [ס"ב] שאחד נטל כוס ובירך כפה"ג והתכוין להוציא גם אחרים י"ח, ולכסוף נמצא שבכוסו היו מים, דקיי"ל שאם לא נתכוין לשתות יין נוסף ברכתו לבטלה, ואעפ"כ כתב המג"א שהאחרים יצאו ידי חובה. וכתב המג"א דהטעם הוא משום שהיה שוגג בברכתו, והיינו דלפי טעותו בירך כהוגן, ולא דמי למי שלא אכל שאינו שייך כלל בברכה זו.
ב [עין בהגהת רע"א שציין להפמ"ג [מ"ז סי' קסז ס"ק ח] שכתב דאם בזמן שבירך היתה דעתו לאכול ואח"כ הפסיק בין ברכה לאכילה, דהוא עצמו אינו יוצא בברכתו, מ"מ האחרים יצאו ידי חובה. ובשעה"צ [ס"ק יח] כתב שבדבריו במשנה ברורה נתכוין גם לדינו של הפמ"ג הנ"ל. אמנם בס' קסז [ס"ק מג] כתב דמהפוסקים משמע שאם המברך הפסיק בין ברכתו לאכילתו גם השומעים לא יצאו י"ח, והאריך בזה שם בבית"ל [ד"ה אבל].

עניית אמן על הברכה

כתב הטור דאם שמע את הברכה יצא אף שלא אמר אמן, וכתב הב"י שמקורו בגמ' [דף מב:] תנינא שמע ולא ענה יצא. וכן בגמ' [סוכה דף לח:] הוא אומר ברוך הבא והם אומרים בשם ה' מכאן לשומע כעונה.

ביאורים והערות

30. ובבית"ל [סי' תפט ס"א ד"ה ומצוה] לא כתב כן, אלא כתב שסופר מברך ובור יוצא אף כשהסופר לא אכל כלל, וצ"ע.
31. ועיין שם בשעה"צ [ס"ק ה ד"ה ומצוה] שהביא דאף שברכת המזון של אכילת מצה היא ברכת המזון של אכילת חובה, וא"כ למה לא יוכל להוציא ידי חובה בלי שיאמרו עמו מלה במלה, ובברכת המוציא של אכילת המצה הוא מוציא אחרים אף כשאינו אוכל עמהם כמבואר בגמ' ר"ה כט:], מ"מ לא חילקו ברהמ"ז זו לשאר ברהמ"ז והביא שהבגדי ישע ומאמ"ר פקפקו מאד בדין זה, וסיים בצ"ע.

קנין הלכה

אמנם לכתחילה מצוה לענות אמן על כל ברכה ששומע, וכ"ש בברכה שיוצא בה י"ח, שבוה כתב בברכ"י שיש לענות אמן כדי להראות בפועל שמסכים לברכת המברך, והובאו דבריו בשערי תשובה ובמשנה ברורה [ס"ק יז].

[הברכי יוסף כתב עוד "וגם מוכה להמברך שיצא בעניית אמן", וכוונתו למה שכתב הרמ"א [סי' קסז ס"ב] בשם האו"ז שהביא ירושלמי שיכוין המברך לאמן שנאמר על ברכתו, דע"י שעונין אמן נעשית הברכה חשובה יותר, וגם ברכתו של המברך עצמו מקבלת חשיבות כאשר מכוין לצאת ידי האמן שענו על ברכתו. אמנם הביה"ל [שם ד"ה והמברך] כתב דבשום פוסק [מלבד האו"ז] לא מצינו דין זה, וכתב לתמוה על עיקר הדין הזה, וסוים בסוף דבריו שמצא בפירוש ספר חרדים לירושלמי שגורס באופן אחר מהאו"ז, ולפי גירסא זו אין שום מקור לדין זה של האו"ז (שיכוין המברך לאמן שעונים על ברכתו), וכנראה מטעם זה לא העתיק המשנ"ב את דברי הברכ"י].³²

עניית אמן על ברכה שאין המברך מחוייב בה

בגמ' [ברכות דף נד:] הובא מעשה שרבי יהודה חלה ונתרפא ונכנסו חכמים לבקרו ואמרו לו בריך רחמנא דיהבך לן וכו' ואמר להם שפטרו אותו מלומר ברכת הגומל. והקשו בגמ' דהא הוא עצמו לא הודה, ותירצו דמיירי שענה אחריהם אמן. וכתב הטור [סי' ריט] בשם הרא"ש שעניית אמן זו מעכבא, דכיון שהמבקרים עצמם לא היו חייבים להודות, לכן חייב לענות אמן. [והא דלא חשבינן לברכתם ברכה לבטלה, הוא משום דרשאי אדם לשבח ולהודות לה' על הנס]. ועיין בשו"ע [סי' ריט סעיף ה] שפסק דאם אחד בריך ברכת הגומל לעצמו ונתכוין להוציא את חברו, ושמע חברו וכיון לצאת, יצא אפילו בלא עניית אמן, וכתב הרמ"א דהטעם הוא משום שהמברך ג"כ חייב, ואז יצא האחר בלא עניית אמן. ומבואר ברמ"א שאם לא היה המברך חייב לא היה האחר יוצא אלא אם אמר אמן. [וזה חידוש נוסף על הדין שכתב הטור לעיל, דהתם הנוסח שאמרו לו לא היה הנוסח שהוא מחוייב בו וי"ל דלכן בעינן עניית אמן שיסכים לתוכן הדברים, ואילו בסעיף זה מיירי שאמר את הנוסח שהלה מחוייב בו, ואפ"ה הצריך הרמ"א שיהא מחוייב בדבר]. וע"פ זה כתב רע"א שגם בברכת המצוות דקיי"ל אם יצא מוציא, מ"מ כיון שאינו מחוייב עתה בברכה אין יוצאים י"ח בשמיעה בלי עניית אמן. אמנם במשנ"ב לא כתב דין זה בדיני ברכת המצוות.

עיין במשנ"ב [סי' ח ס"ק יד] שהביא בתור י"א את דברי התה"ד [סי' קמ] שכתב שאין אדם מוציא את חברו בברכת המצוות אם אינו יוצא עתה לעצמו, אלא כשהשומע אינו בקי, אבל אם השומע בקי יברך השומע בעצמו [משא"כ כשהמברך מקיים בעצמו עכשיו את המצוה כזה מוציא גם את הבקי]. והמעייין בדברי התה"ד יראה שלא כתב זאת כלל לעיכובא, ואף לא כתב זאת מדינא, אלא לשונו היא דלכתחילה למה לא יברך בעצמו, וכך כתב השעה"צ [שם ס"ק כא] בשם ארצות החיים.

סעיף ג

לשון השו"ע א"כ שמעה מתחילה ועד סוף

כתב המשנ"ב [ס"ק יט] דהיינו שישמע את כל התיבות אשר הן מעיקר הברכה ומעכבות בה, ועיין בשעה"צ [ס"ק כ] דמסתבר דאם חיסר מלשמוע תיבה שאינה מעיקר הברכה יצא ידי חובה. ובסי' נט [ס"ד ביה"ל ד"ה עם] הביא את דברי הרשב"א [פ"ו

ביאורים והערות

32. בדברי האו"ז הנ"ל [ח"א סי' קעו] כתב עוד שבלי עניית אמן לא יצאו המברך והשומעים, ולא נקטו כן הפוסקים להלכה. עוד ביה"ל [סי' נט ס"ד ד"ה בנחת שכתב שהשומע ברכות ק"ש מהש"ץ, אם לא ענה אמן אפשר שלא יצא י"ח, וצ"ב].

קנין הלכה

ברכות] שכתב כן לגבי ברכות ארוכות, שרק תחילת הברכה וסופה מעכבת אף בדיעבד, ולא התוספות שבאמצע. עוד ציין לסי' קפו [ס"א] שהשו"ע הביא בסתמא כדיעה ראשונה שאם במקום ברכת הון שבברכת המזון אמר "ברוך רחמנא וכו' מריה דהאי פיתא" יצא אף שלא התם, ורק כ"ש אומרים' הביא את השיטה שצריך גם לחתום, ומבואר לפי"ז שבברכה ארוכה אין חתימת הברכה מעכבת, וסיים בשעה"צ דצ"ע קצת.

אם חיסר תיבת 'ברוך' לא יצא [משנ"ב ס"ק יט], ואם חיסר תיבת אתה, כתב המשנ"ב [סי' ריד ס"ק ג] בשם הדברי חמודות דאינו מעכב בדיעבד.

לשון השו"ע ונתכוין השומע לצאת

מקור לשון זה של השו"ע דבעינן שיתכוין לצאת הוא ברמב"ם פ"א הי"א, וכתב הב"י שלדבריו ה"ה דבעינן כוונת המשמיע להוציא, דכן מבואר בסוגיית הגמרא בראש השנה [דף כח: -כט.]. דבעינן כוונת שומע ומשמיע, ועפי"ז הוסיף השו"ע דגם נתכוין המשמיע להוציא.

עוד כתב הב"י שבסוגיית הגמרא הנ"ל מבואר דרק למאן דס"ל מצוות צריכות כוונה בעינן כוונת אלו, אבל למאן דס"ל דמצוות א"צ כוונה א"צ לכוין לצאת וסגי בעצם שמיעת הברכה.

והקשה רע"א, וכתב שמצא קושיא זו גם בפמ"ג [סי' ח א"א ס"ק ט], דהא המג"א [סי' ס ס"ק ג] הביא בשם הרדב"ז הנקטין להלכה דמצוות דרבנן אין צריכות כוונה, וא"כ למה לענין ברכות דרבנן בעינן כוונה. אמנם המשנה ברורה [סי' ס ס"ק י] כתב דמכמה מקומות בשו"ע משמע שסובר שגם מצוות דרבנן צריכות כוונה, וכן בבהגר"א [סי' תפט] משמע שאין לחלק בין מצוות דאורייתא לדרבנן. ובסי' רעג [ס"ו] הביא הביה"ל שגם בספר מגן גיבורים [סי' ס] מפפקק מאוד בדבר המג"א הנ"ל.

סימן ריד

מקור הדין הוא בגמ' ברכות דף מ:, ופסקו הרי"ף והרמב"ם כר' יוחנן דשם ומלכות מעכבין אף בדיעבד.

הזכרת שם

כתב המשנה ברורה [ס"ק ד] דאין זה לעיכובא שיאמר שתי אזכרות כפי שאנו אומרים ד' אלקינו, אלא בדיעבד סגי בשם לחוד או באלקינו לחוד, וכתב בשעה"צ [ס"ק ב] דלא גרע מתיבת רחמנא דסגי בה כמבואר בסי' קסז [ס"י]. והוסיף בשעה"צ [ס"ק ג] דנראה דה"ה אם הזכיר שם אחר מזו' שמות שאינם נמחקים דיצא בדיעבד. 33

הזכרת מלכות

כתבו התוס' [דף מ: ד"ה אמר] שאם אמר המלך ולא אמר העולם לא יצא, דמלך לבד אינו מלכות. ובספר אבן העזר כתב דמוכח מכמה ראשונים דלא ס"ל שתיבת העולם היא לעיכובא, ודן לומר שר"י בעל התוס' עצמו לא כתב זאת כדן ודאי אלא כספק, דר"י לשיטתו [דף יב]. דס"ל דבספק ברכות צריך לחזור. אמנם הביה"ל [ד"ה ואפילו] הביא שבספר מגן גיבורים כתב שאין ראיות האה"ע מכריחות ואין לדחות פסק השו"ע, אמנם הביה"ל דן להביא ראיה לשיטתו מהירושלמי [ריש פרק תשיעי] שכתב דהמקור לזה שברכה צריכה מלכות הוא מהפסוק ארוממך א' המלך, דחזינן דמלך לחוד הוי מלכות, ושוב דן לדחות דיש לחלק

ביאורים והערות

33. ואם אמר השם יתברך משמע במשנה ברורה [להלן סי' ריט ס"ק יח] שלא יצא י"ח, עיי"ש שכתב זאת כעצה לומר ברוך השי"ת במקום בריך רחמנא שעלול להכנס לספיקות.

קנין הלכה

בין מלך לבין המלך בה' הידיעה, וכן כתב הגר"ז, ולכן מסיק הביה"ל למעשה שאם אמר רק מלך לא יצא וכפסק השו"ע, ואם אמר המלך יצא בדיעבד ואין לחזור ולברך.

ברכות שמונה עשרה

הב"י הביא כמה טעמים למה אין שם ומלכות בברכות שמונה עשרה.

- א. כתב הרא"ש דאמירת הקל הגדול השיבא כמלכות.³⁴
- ב. ויש שכתבו שאמירת אלקי אברהם היא כמלכות, שאברהם המליכו על כל העולם.
- ג. הרוקח כתב שאמירת שם ומלכות מעכבת רק בברכות שענינן הודאה להשי"ת על הנאה או על מצוה, ולא בברכת שמונה עשרה שהן על תביעת צרכיו של אדם, והוסיף "ולעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל".

סימן רמז

פעיף א

מקור הדין הוא בגמ' דף מה: תני חדא העונה אמן אחר ברכתיו ה"ז משובח, והקשו והתניא ה"ז מגונה, ותירצו לא קשיא הא בבונה ירושלים הא בשאר ברכות, ונחלקו הראשונים בביאור הגמרא:

- א. הרא"ש [פ"ז סי' י] הביא בשם רב יהודאי ורב האי דכונה ירושלים לאו דוקא, אלא על כל ברכה אחרונה מוסיף אמן.
- ב. הרמב"ם [פ"א הט"ז] כתב דכונה ירושלים הוא לאו דוקא, אלא על סיום של שתי ברכות או שלש ברכות, וכן נהג הרא"ש.
- ג. תוס' [דף מה: ד"ה הא] אמרו פוק חזי מאי עמא דבר, ולא נהגו אלא בבונה ירושלים, וכתבו האחרונים שהטעם הוא משום שהוא סיום ברכות של תורה, לאפוקי הטוב והמטיב שאינה אלא מדרבנן.

השו"ע פסק כהרמב"ם והרא"ש שעל כל סיום ברכות אומר אמן ובכלל זה ישתבח [דחשיב סמוך לברוך שאמר הואיל ואסור להפסיק בינתיים], ויהללך דהלל, והרמ"א הוסיף ולדיעה זו ה"ה אחר שאמר שומר עמו ישראל לעד. והרמ"א פסק כתוס'.

כתב המשנ"ב [סי' נא ס"ק ג] שאם אדם סיים ברכת ישתבח או יהללך או שומר עמו ישראל לעד עם הש"ץ יכול לענות אמן, ויש לצרף בזה את שיטת הראשונים שהשו"ע פסק כמותם, שאפילו לא חתם עם הש"ץ עונה אמן אחר ברכת ישתבח של עצמו. עוד פסק [שם] במשנה ברורה שאם סיים עם חבירו ברכה ביחד, יש להבחין בזה בין שני מקרים, אם שניהם ברכו אותה ברכה אל יענה אמן על ברכת חבירו דנראה כעונה על ברכת עצמו, אך אם חבירו בירך ברכה אחרת רשאי לענות אמן על ברכתו.

כתב המשנה ברורה [ס"ק א] בשם הפמ"ג [סי' נא] שאם בירך ברכת המצוות או ברכת הנהנין בברכה שלפניה, ואמר בעצמו אמן קודם שקיים המצוה או קודם שאכל, הוי הפסק וצריך לחזור ולברך. והביא השעה"צ [ס"ק ב] שאם בין הברכה למצוה או לאכילה ענה אמן על ברכת אדם אחר, נחלקו בזה הפוסקים [סי' נא], להט"ז לא הוי הפסק ולהמג"א הוי הפסק וחזור ומברך.

קנין הלכה

סעיף ב

מקור הדין של עניית אמן אחר ישראל ואחר כותי הוא בסוף המשנה דף נא: "ועונין אמן אחר ישראל המברך, ואין עונין אמן אחר כותי המברך עד שישמע כל הברכה כולה".

חיוב עניית אמן

כתב הרמב"ם [פ"א הי"ג] דהשומע ישראל האומר ברכה חייב לענות אמן. וכתב המשנ"ב [ס"ק ח] מקור לזה מן הגמ' יומא [דף לו]. שנאמר כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקינו, אמר להם משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה אתם הבו גודל. [אמנם בגמ' (שם) לא קאי על עניית אמן אלא על הא דהעם השומעים את השם יוצא מפי כה"ג היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד].

שיטת הטור

כתב הטור [אחרי שהביא עיקר דין עניית אמן, ודין עניית אמן על כותי] וז"ל ויראה דעונין דקאמר לאו חיובא קאמר, אלא הא קמ"ל דאין עונין אמן אחר הכותי, אבל הרמב"ם ז"ל כתב כל השומע אחד מישראל וכו' חייב לענות אמן וכו', ואם היה המברך מין או כותי אין עונין אחריו עכ"ל, ונחלקו האחרונים בפירוש דבריו שכתב דלאו חיובא הוא:

- א. הב"י פירש שהטור קאי על עיקר עניית אמן על ברכת ישראל שאינה חיוב.
- ב. הב"ח תמה דא"כ נמצא שהטור חולק בזה על הרמב"ם ועל הבה"ג [המובא בטור סי' קצח] שחייבו לענות אמן, ואין דרכו לחלוק בלי ראיות. וכתב הב"ח שכוונת הטור לעניית אמן על ברכת גוי, דהגם דרשאין לענות אמן, מ"מ אין חיוב בזה.
- ג. והט"ז [ס"ק ב] והמאמר מרדכי פירשו דקאי על ברכת ישראל כשלא שמעו מתחילה ועד סוף, דסוכר הטור דרשאין לענות אמן אך אינו חייב, והובאו דבריהם בבית"ל [ד"ה חייב].

חיוב לענות אמן על תפילה וכו"ב

כתב המג"א [ס"ק ג] דאיתא במדרש דאם שומע אדם מתפלל או מברך לישראל אחר, אפילו בלא הזכרת שם חייב לענות אמן, והובאו הדברים במשנה ברורה [ס"ק ט].

איזה חלק מהברכה צריך לשמוע כדי לענות אמן

במשנה איתא דעונין אמן אחר ישראל המברך, משא"כ כותי שאין עונין אמן אחר ברכתו אלא אם שמעה מתחילה ועד סוף, ומבואר מזה שבישראל א"צ לשמוע את הברכה מתחילה ועד סוף. ודנו הראשונים כמה מהברכה ישמע ויוכל לענות אמן, ויש בזה ב' סוגיות חלוקות:

א [בראשונים [תחילת פ"ח ברכות] מצינו ג' דיעות:

- א. רש"י והא"ז כתבו דדי בזה ששמע את סוף הברכה, וכתב הא"ר דכן משמע מסתימת לשון הרמב"ם והשו"ע.
- ב. רבינו יונה והרא"ש כתבו דאם שמע את הזכרת השם יכול לענות.
- ג. בפסקי הרי"א ז [פ"ז ברכות אות כו] כתב דאפילו לא שמע את הברכה כלל יכול לענות.

ב [מאידך מצינו סוגיא אחרת [דף מז]. דאסור לענות אמן יתומה, ונחלקו הראשונים בביאור זה:

קנין הלכה

- א. רש"י פירש שלא שמע הברכה אלא שמע שאומרים אמן. והקשו הראשונים מהגמ' בסוכה [דף נא:]: בבית הכנסת דאלכסנדריא שלא היו שומעין את קול הש"ץ והיו מניפין בסודרין לסימן שיענו אמן. ותירצו בזה ב' תירוצים:
- א. תוס' ורבינו יונה והרא"ש תירצו דבאלכסנדריא היו יודעים על איזו ברכה עונים ולכן אין בזה איסור אמן יתומה.
- ב. רבינו יונה והרא"ש כתבו תירוץ שני, דאמן יתומה היינו רק כאשר צריך לצאת ידי חובת הברכה ועונה אמן בלי לשומעה, אבל אם אינו צריך לצאת ידי חובה אין איסור אמן יתומה, ונמצא שאם יודע על איזה ברכה עונה, וגם אינו צריך לצאת ידי חובה יכול לענות אמן.
- ומעתה צ"ע ליישב ב' הסוגיות, דהכא הצריכו הראשונים [פרט לריא"ז³⁵] שישמע את הזכרת השם או עכ"פ סוף הברכה, וכבר העיר בזה החיי אדם, והובא במשנה ברורה [ס"ק ו].
- ועיין בביה"ל [ד"ה שלא] שכתב ב' תירוצים:
- א. גם הרא"ש ורבינו יונה לא נתכוונו שחייב לשמוע הזכרת השם, ורק באו לאפוקי כותי דלא מהניא בו הזכרת השם שמא כוונתו להר גרזים, אך בישראל יש לומר דסגי בזה שיודע על מה מברכים. [וכן י"ל בשיטת רש"י והאו"ז דשמיעת סוף הברכה היא כדי שידע על מה מברכים].
- ב. באופן אחר כתב הביה"ל דאמנם אין איסור אמן יתומה כל שיודע על איזה ברכה עונה ואינו צריך לצאת י"ח בברכה זו, אבל חיוב לענות אמן נאמר רק כאשר שומע הזכרת השם, וכהדרשא דכי שם השם אקרא הבו גודל לאלקיננו.

עניית אמן על ברכת כותי

במשנה [דף נא:]: איתא דאם שומעין את הברכה של הכותי מתחילה ועד סוף עונים אחריו אמן. והרמב"ם [פ"א הי"ג] כתב בסתמא דאין עונין אמן על ברכת כותי, וכתב בב"י דהטעם הוא משום שכאשר מצאו להם דמות יונה בהר גרזים עשאו כגויים גמורים.³⁶

והגר"א [בביאורו] פסק כלשון המשנה דאם שמע ממנו את הברכה מתחילה ועד סוף עונה אחריו.

עניית אמן על ברכה של רשעים הכופרים בדברי חז"ל

כתב הביה"ל [ד"ה המכרך] דרשעים הכופרים בדברי חז"ל דינם ככותים קודם שגורו עליהם, ואם שמע את הברכה מהם מתחילה ועד סוף עונה אחריהם אמן, [אך אינם מצטרפים למנין עשרה כדאיתא בס"י נה בדין הקראים].

ברכת אפיקורס

כתב הרמ"א שאין עונין אמן על ברכת אפיקורס, וכתב המשנה ברורה [ס"ק ה] דהיינו אדם שאדוק בעבודה זרה ואין כוונתו בברכה אלא לעבודה זרה, וכן הוא בביה"ל לעיל [ס"י לט ד"ה שכתבן].

ביאורים והערות

35. והריא"ז אכן למד דבריו מדין אמן יתומה וממעשה דבית כנסת דאלכסנדריא.

36. והכ"מ כתב בדרך אחרת די"ל דהרמב"ם איירי כשלא שמע את הברכה מתחילה ועד סוף, אבל אם שמע עונה אחריו, אך כבר כתבו האחרונים [עיין משנ"ב ס"ק י] דלא משמע כן ברמב"ם, שהרי לגבי תינוק ומי שמשנה ממטבע הברכה אין עונין אחריו אף כששמע מתחילה ועד סוף.

קנין הלכה

עניית אמן על ברכת גוי

במשנה [דף נא:] הוזכרה עניית אמן על ברכת ישראל ועל ברכת כותי, ולא הוזכר דינו של גוי, ונחלקו בזה הראשונים: [א] בירושלמי איתא "אמר ר' ברכיה אני אומר אמן אחר כל המברכים משום שנאמר ברוך תהיה מכל העמים", והובאו הדברים ברבינו יונה [דף מ. מדפי הרי"ף]. וכתב דנראה דעונין אחריו גם אם שומעים את כל הברכה מפיו, [ולא סגי בשמיעת הזכרת השם]. גם הרא"ש [פ"ח ברכות סי' ה] כתב כן, וכתב דאם שמע רק הזכרת השם חיישינן שכוונתו לעבודה זרה, אבל אם שמע כל הברכה מוכחא מילתא שאין כוונתו לע"ז.

[ב] הרמב"ם [פ"א הי"ג] כתב [לפי גירסתנו] שאין עונין אמן כלל על ברכת גוי וכותי ומין, וכתב הא"ר שכן מוכח גם מפיהמ"ש להרמב"ם, והיינו דאפילו שמע כל הברכה אינו עונה אחריו.³⁷

[ג] הטור כתב דעונין על ברכת גוי אף כשלא שמעו כל הברכה מפיו, דדוקא בכותי הצריכו שמיעת כל הברכה.

השו"ע העתיק כל לשון הרמב"ם אך לא הזכיר גוי, והרמ"א פסק כרבינו יונה והרא"ש שאם שמעו כל הברכה מתחילה ועד סוף עונין אחריו, וכן נקט לדינא הביה"ל [ד"ה אם].

סעיף ג

מקור הדין של עניית אמן על ברכת תינוק הוא בגמ' דף נג., דאמר רב אחר הכל עונין אמן חוץ מתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשוין, והני מילי בלא עידן מפטרייהו אבל בעידן מפטרייהו עונין. והיינו דבשעה שמלמד אותם את הברכות עושין זאת בשם ומלכות כדי שיתרגלו לומר כראוי, אך אין זו ברכה כיון שאינו מברך עכשיו על שום דבר.

ובביאור עידן מפטרייהו נחלקו הראשונים: רש"י פירש כשקורין את ההפטרה ומברכין עליה, והראב"ד פירש בשעה שבאים לאכול וכי"ב ופותרין עצמן בברכה, ונפסקו ב' האופנים בשו"ע.

כתב המג"א [ס"ק ה] דגדול בשעה שלומד הברכות בגמרא אל יזכיר את השם, וכן כתבו הא"ר והשע"ת והגר"ז ודלא כהיעב"ץ. ולענין הפסוקים הכתובים בגמ', כתב הפמ"ג דרשאי להזכיר את השם, והובא במשנה ברורה [ס"ק יד].³⁸

סעיף ד

מקור הדין הוא בגמרא ברכות דף לג., המברך ברכה שאינה צריכה עובר בלא תשא, ונחלקו בזה הראשונים:

[א] תוס' [ר"ה דף לג. ד"ה הא] והרא"ש [פ"ק קידושין סי' מט] כתבו שאין הכוונה לאיסור תורה, שהרי הוא אומר דברי שבח להקב"ה ואינו מוציא ש"ש לבטלה, אלא האיסור מדרבנן, וקרא אסמכתא הוא.

[ב] הרמב"ם [פ"א הט"ו] כתב וז"ל כל המברך ברכה שא"צ ה"ז נושא שם שמים לשוא, והרי הוא כנשבע לשוא ואסור לענות אחריו אמן.

וע"ע ברמב"ם [פי"ב הלכות שבועות ה"ט] שכתב וז"ל השומע הזכרת השם מפי חבירו לשוא או שנשבע לפניו לשקר או שבירך ברכה שא"צ שהוא עובר משום נושא שם ה' לשוא כמו שבארנו בהלכות ברכות, ה"ז חייב לנדותו.

ביאורים והערות

37. ויש שנקטו שהרמב"ם נקט דמדלא הוזכר גוי במשנה למד הרמב"ם שאין עונין אמן כלל על ברכת גוי, ודלא כהירושלמי. ומטעם זה פסק גם בכותי שאין אונין אחריו כלל כיון שעשאוהו כגויים גמורים.

38. ואמר הגר"ש אלישיב זצ"ל שמהנהג הוא שאין מזכירים שם אדנות אך שאר שמות מזכירים.

קנין הלכה

והאחרונים נחלקו בדעת הרמב"ם אם סובר דאכן עובר באיסור תורה [כן משמע במג"א כאן ובשו"ת רע"א סי' כה], או דזו רק אסמכתא [א"ר ס"ק ה, חזו"א או"ח סי' קלו ס"ק ה ד"ה כתב].

וכתב רע"א [שו"ת סי' כה] ששבעת שוא וכן ברכה שא"צ המירי לפי הרמב"ם יותר ממוציא שם שמים לבטלה, דבמוציא ש"ש לבטלה אינו עובר בלאו אלא בעשה, כמבואר בגמ' [תמורה דף ד:]: שנה' את ה' אלוךך תירא, [והרמב"ם פי"ב משבועות ה"א הביא את הפסוק ליראה את ה' הנכבד והנורא], ואילו הנשבע לשקר או לשוא עובר בלאו דלא תשא, וכן המברך ברכה שא"צ [והיינו דמתוך שהוא נשבע או מברך, אשר אלו הם דברים ואמירות בעלות חשיבות, והוא נושא בהן את השם לשוא, ה"ז בזיון טפי מאשר עצם הוצאת השם לבטלה].

והוסיף רע"א דשיטת תוס' איפכא, דהמוציא ש"ש לבטלה עובר בעשה, ואילו המברך ברכה שא"צ אינו עובר איסור תורה רק איסור דרבנן, כיון שהוא אומר דברי שבח לה'.

ברכה בלע"ז

בשו"ת רע"א נשאל מרב אחד שהמוציא עצה למי שנסתפק אם בירך או לא, דקיי"ל [סי' רט] שבברכות דרבנן אינו מברך דהוי ספק דרבנן, שיברך בלשון לע"ז, שהרי כתב הש"ך [יו"ד סי' קעט ס"ק יא] דשם בלשון חול אין בו קדושת השם ומותר למוחקו, וא"כ כשיברך בלשון לע"ז אין חשש של נושא שם ה' לשוא.

ורע"א כתב דשגגה בידו, שהרי מבואר ברמב"ם [פ"ב שבועות ה"ב וה"ד] דהנשבע באחד מהכינויים בכל לשון הרי זה שבועה גמורה ולוקה ומביא קרבן, ומבואר שגם בכינוי יש איסור גמור של שבועת שקר ושוא, וא"כ ה"ה לענין ברכה שא"צ באחד מהכינויים או בלע"ז. וכתב רע"א דאף שאין בהזכרת כינויים איסור מוציא ש"ש לבטלה, מ"מ בתוך שבועה [וכן בתוך ברכה] חמיר טפי.

המברך בשאר שמות שאינם נמחקים

כתבו הפוסקים דאיסור ברכה שא"צ נאמר בכל השמות שאינם נמחקים ולא רק בשם אדנות. [וכבר הובאו דברי רע"א שדייק מהרמב"ם דאפי' בכינויים יש איסור גמור של ברכה שא"צ וכן בלשון לע"ז]. וכן הובא במשנה ברורה [ס"ק יט].

המסופק אם חייב בברכה

נגמרא מבואר דהמסופק אי בירך ברכת המזון הוי ספק דאורייתא וחייב לברך, ומבואר דאין בזה חשש של ברכה שא"צ, דחייב הוא לברך מחמת הדין שספק דאורייתא לחומרא.

וכן הדין לגבי המסופק אם בירך ברכת התורה, כן כתב השאגת אריה [סי' כד] והובא במשנה ברורה [סי' מז ס"ק ח]. [ויברך רק את ברכת אשר בחר בנו שהיא המעולה שבברכות].

ולגבי ספק בברכות דרבנן כגון ברכת המצוות נחלקו הראשונים:

[א] הרי"ף [ברכות דף יב:]: והרמב"ם [פ"ח הי"ב] כתבו שאינו מברך. ובתשובתו לחכמי לונגיל המובאת בכ"מ [פ"ג מילה ה"ו] כתב שיש בזה חשש לא תשא, [והיינו דמצד עצם מצות הברכה הו"ל ספק דרבנן ולקולא, ומעתה אסור להחמיר על עצמו מחשש הלאו דלא תשא]. וכן כתבו הפמ"ג [פתיחה] והנשמת אדם [כלל ה'] דאסור להחמיר בספק ברכה, והובאו דבריהם במשנה ברורה [ס"ק כ].

קנין הלכה

ב] ר"י [תוס' ברכות דף יב. ד"ה לא] ס"ל שבספק ברכות חייב לברך, וכן הוא לשון תוס' [ברכות דף מט: סוף ד"ה ר"ג] דלענין שתיה היה אומר ר"י דיש להחמיר לברך אף בפחות ממלוא לוגמו. וכתב רע"א [גליון הש"ס דף יב] שתוס' נקטו שרק בברכת המצות אמרינן ספק להקל, משא"כ בברכות הנהנין, דאסור ליהנות מהעוה"ז בלי ברכה.

להלכה: פסק השו"ע [סי' רט ס"ו] כהרי"ף והרמב"ם שאינו מברך.

ספק ספיקא בברכה

אכל פרי שלם ומסופק אם היה בו כזית יש כאן ס"ס לחומרא לענין ברכה אחרונה, ספק היה בו כזית, ספק חייב ברכה אחרונה על בריה, וכתב החיי אדם [כלל ה ס"ו] וכן מצדד קצת הפמ"ג [פתיחה] שאינו מברך.³⁹

אסור לגרום ברכה שאינה צריכה

הא דאמרו דהמברך ברכה שא"צ עובר בלא תשא, היינו כאשר הברכה עצמה היא לבטלה, כגון שהיו לפניו כמה פירות ובירך בפה"ע ע"מ לאוכלן, אם יחזור עכשיו ויברך בפה"ע ע"מ לאוכלן ברכתו היא לבטלה, דרשאי לאכול את הפירות גם בלי ברכה. אמנם הפוסקים הביאו ציורים נוספים של גורם ברכה שא"צ, שמשכתב שבהם לכו"ע אין איסור תורה, וכגון שהביאו לו פירות לאוכלם בסעודה, ואם יאכלם קודם בהמ"ז לא יצטרך לברך ברכה אחרונה, והוא מברך ברכת המזון, ואח"כ אוכל את הפירות ואז מתחייב גם בברכה אחרונה, יש בזה איסור של גורם ברכה שא"צ. עוד כתבו הפוסקים שאם השולחן ערוך ומוכן לסעודה אל יקח אחד מהמאכלים ויברך עליו ויאכל, אלא ישול ידיו ויברך על הפת ואז לא יצטרך לברך על המאכל בתוך הסעודה.

המחלק את סעודת השבת לשתיים

כתב המשנה ברורה [סי' רצא ס"ק יז] שאין לחלק את סעודת יום השבת לשתיים, דיש אומרים שיש בזה איסור ברכה שא"צ. אמנם כתב השו"ע [שם סעיף ג] שאם נמשכה סעודת יום השבת עד שהגיע זמן המנחה, באופן שאם יגמור סעודתו לא יוכל לאכול סעודה ג' אלא אכילה גסה, אז נכון הדבר לחלק את הסעודה לשתיים. וכן בערב פסח שחל להיות בשבת, כתב המשנה ברורה [סי' תמד ס"ק ח] בשם האחרונים, וכן הוא בהגר"א [ס"ו] דנכון לחלק את סעודת הבוקר לשתיים ויפסיק איוו שהות בין הסעודות כדי שלא יהא בכלל ברכה שא"צ.

הגורם ברכה שא"צ לצורך ק' ברכות בשבת

כתב המג"א [ס"ק ו] שהשל"ה כתב דמי שהביאו לו בשבת פירות בתוך הסעודה, רשאי להניחם לאחר ברכת המזון כדי לברך עליהם גם ברכה אחרונה, לצורך אמירת ק' ברכות בשבת. והמג"א נחלק עליו וכתב דמשום ק' ברכות אין לגרום ברכה שא"צ, וכן העתיק המשנ"ב לעיל [סי' מו ס"ק יד], וציין לזה גם בסימן זה [סוס"ק יח].

ביאורים והערות

39. עייש בנשמת אדם [אות ו] שהביא בסוף דבריו את פסק הרמב"ם [פ"ח אבות הטומאות] והשו"ע [סי' קס ס"א] שמקילין בספק טומאה דרבנן כגון ספק ידיים אף כשיש ס"ס להחמיר, וכתב דנראה שגם בברכות דרבנן דינן כן, שגם בס"ס אינו מחוייב לברך. [ומה שהביא השו"ע בס"י תפט] מדברי תה"ד במי שמסופק אם דילג יום אחד בספירת העומר שיכול לברך, כתב הנשמ"א דהמעייין בדברי תה"ד יראה שלא חייב לברך מחמת ס"ס [כמש"כ הפר"ח והובא במשנ"ב שם ס"ק לח] אלא משום שחשש לשיטת הראב"ה שנקט שספירת העומר בזה"ז מדאורייתא.